

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Західноукраїнський національний університет

Факультет фінансів та обліку

Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

СЕМЕНЮК Марія Дмитрівна**Доходи домогосподарств в Україні: склад, динаміка
та резерви зростання/Household incomes in Ukraine:
structure, dynamics, and growth reserves.**спеціальність 072 «фінанси, банківська справа та страхування»
освітньо-професійна програма – «фінанси»

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка
групи ФФм-21
Семенюк М.Д.

підпис

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Круп'як І.Й.

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2020 р.
Завідувач кафедри

_____ О.П.Кириленко

Тернопіль – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	
1.1. Економічна сутність доходів домогосподарств та джерела їх формування.....	6
1.2. Характеристика основних видів доходів домогосподарств.....	12
1.3. Фактори впливу на формування доходів домогосподарств в Україні...	18
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	
2.1. Моніторинг формування доходів домогосподарств від виробничої діяльності в Україні.....	26
2.2. Аналіз стану та особливості формування доходів домогосподарств від власності в Україні.....	33
2.3. Оцінка ефективності поточних трансфертів в контексті формування доходів домогосподарств в Україні.....	39
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	44
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	
3.1. Резерви зростання доходів домогосподарств в Україні.....	47
3.2. Зарубіжний досвід формування доходів домогосподарств та можливості його імплементації в українських реаліях.....	53
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фундаментальною основою життєдіяльності сучасного суспільства є домогосподарство – важлива гілка у системі ринкової економіки, в розпорядженні якого зосереджена основна частка фінансових ресурсів країни. В останні роки в Україні спостерігається зниження реальних доходів домогосподарств унаслідок стрімкого звуження зайнятості, падіння реальної вартості праці, знецінення заощаджень. Розвиток вітчизняної економіки відбувається в умовах, коли праця і заробітна плата продовжують посідати місце, не адекватне їхній ролі та значенню у функціонуванні економіки ринкового типу. Відтак, актуальним є дослідження доходів домогосподарств, їх складу, динаміки та резервів зростання.

Огляд літератури з теми дослідження. Домогосподарства стали об'єктом ґрунтовного дослідження представників економічної науки: Ф. Кене, Т. Мальтуса, П. Самуельсона. Вагомий внесок у розвиток теорії домогосподарств також зробили Г. Беккер, Дж. Кейнс, А. Маслоу, І. Фішер, М. Фрідман, Т. Шульц. Дослідженням фінансових ресурсів домогосподарств займалися багато вітчизняних вчених-економістів, серед яких: З. Ватаманюк, Т. Кізима, О. Кириленко, М. Корозін, А. Крисоватий, А. Мороз, С. Панчишина, М. Савлук, Т. Смовженко, Н. Холод, С. Юрій і багато інших вчених. Однак, не зважаючи на значний внесок науковців у розвиток фінансів домогосподарств, подальшого дослідження потребують доходи домогосподарств, як важлива сфера фінансової системи України, дослідження якої ще не набули ґрунтовного і системного характеру, а це стимулює до наукових пошуків у цій сфері та обумовлює вибір теми кваліфікаційної роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз складу, динаміки та резервів зростання доходів домогосподарств в Україні. Реалізація визначеної мети зумовила виконання таких завдань:

– розкрити економічну сутність доходів домогосподарств та джерела їх формування;

- охарактеризувати основні види доходів домогосподарств та фактори впливу на їх формування;
- провести моніторинг формування доходів домогосподарств від виробничої діяльності в Україні;
- проаналізувати стан та особливості формування доходів домогосподарств від власності в Україні;
- здійснити оцінку ефективності поточних трансфертів в контексті формування доходів домогосподарств в Україні;
- виокремити резерви зростання доходів домогосподарств в Україні;
- дослідити зарубіжний досвід формування доходів домогосподарств та можливості його імплементації в українських реаліях.

Об'єктом дослідження є доходи домогосподарств.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні засади формування доходів домогосподарств в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Зокрема, застосовувались методи наукової абстракції, аналізу, індукції і дедукції, узагальнення та системний метод – при дослідженні понятійного апарату; метод порівняльного аналізу – під час вивчення змісту наукової літератури та законодавчої бази і узагальненні основних напрямів сучасних досліджень з обраної проблематики; метод статистичних порівнянь показників – для визначення ролі доходів домогосподарств; метод економіко-статистичного аналізу – при дослідженні практики формування доходів вітчизняних домогосподарств.

Інформаційну базу дослідження складають наукові праці вчених з теорії фінансів домогосподарств, аналітичні публікації, законодавчі та нормативні акти, статистичні дані та офіційні звіти Державної служби статистики України, Національного банку України, матеріали періодичних та монографічних видань.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному дослідженні теоретичних та практичних аспектів формування доходів домогосподарств в Україні й виробленні комплексу рекомендацій щодо імплементації у вітчизняну практику зарубіжного досвіду реалізації державної політики в сфері доходів домогосподарств.

Практична значущість отриманих результатів. Результати дослідження мають теоретичне і практичне значення, можуть бути використані у процесі розробки та реалізації концепції розвитку фінансів домогосподарств в Україні, при визначенні стратегічних засад державної фінансової політики й тактичних підходів до її реалізації, у діяльності органів державної влади і державного управління, пов'язаній з удосконаленням чинного законодавства у контексті підвищення ефективності функціонування системи соціального захисту домогосподарств та реформування вітчизняної системи оплати праці.

Апробація результатів дослідження. За результатами дослідження було опубліковано тези доповідей на тему: «Особливості формування доходів домогосподарств в Україні» у збірнику матеріалів Сьомої Всеукраїнської студентської Інтернет-конференції кафедри фінансів ім. С.І. Юрія «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди студентської молоді» (м. Тернопіль, 17 квітня 2020 року); «Напрями вдосконалення системи доходів домогосподарств в Україні» у збірнику наукових праць Шостих Всеукраїнських наукових читань пам'яті С.І. Юрія (м. Тернопіль, 18 листопада 2020 року).

Обсяг та структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 73 сторінки друкованого тексту, включаючи 13 таблиць, 10 рисунків, список використаних джерел із 67 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

1.1. Економічна сутність доходів домогосподарств та джерела їх формування

У сучасних умовах розвитку економіки домогосподарство є невід'ємним суб'єктом фінансових відносин, взаємодіючи з державою, підприємствами і організаціями. Домогосподарства є важливим елементом фінансової системи країни. З одного боку, домогосподарства забезпечують ресурсами фінансовий ринок. Таке забезпечення, насамперед, здійснюється через розміщення накопичених особистих коштів в ті чи інші фінансові інструменти (депозити, цінні папери тощо). З іншого боку, домогосподарства є центральним споживачем фінансових ресурсів: при нестачі власних коштів для фінансування споживчих витрат й реалізації економічних проектів, вони вступають у фінансові відносини з посередниками фінансової системи (банками, кредитними спілками тощо). Придбання домогосподарствами товарів і послуг означає здійснення ними споживчих витрат (рис. 1.1.).

Рис. 1.1. Модель взаємодії домашніх господарств з іншими суб'єктами економіки

Примітка. Складено автором на основі [37, с.50].

Держава також бере участь у зазначеному кругообігу, причому не лише через ринки ресурсів і товарів, але й вступаючи з домогосподарствами і

підприємствами у відносини з приводу перерозподілу доходів (стягуючи податки з громадян та підприємств і виплачуючи їм трансферти: дотації, субвенції, субсидії). Держава реалізує суспільні блага підприємствам і населенню безплатно або за зниженими цінами. Відтак, домогосподарство – це складна система, що має як внутрішні (між членами), так і зовнішні (з державою та іншими економічними суб'єктами) зв'язки.

В науковій літературі наводяться різні тлумачення поняття «домогосподарство». Проте, найбільш поширеним є визначення, згідно з яким домогосподарством вважають групу фізичних осіб – резидентів, що об'єднані спільними економічними інтересами, веденням побуту і джерелами фінансування. Сам термін «домашнє господарство» було введено у науковий обіг в Україні під час проведення всеукраїнського перепису населення у 2001 році Законом України «Про Всеукраїнський перепис населення». Згідно з цим нормативно-правовим актом домашнє господарство – «...це сукупність осіб (або однієї особи), які спільно проживають у одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують і витрачають кошти» [46].

Домінуючою складовою фінансових ресурсів домогосподарств є доходи. Як правило, цей термін застосовують у сфері макро- і мікроекономіки, не надаючи особливого значення його змісту, оскільки дохід – це загальноприйняте і широко використовуване поняття, що «загалом відображає результати економічної діяльності» [32, с.126]. Проте в науці термін «дохід» є одним з найскладніших, адже має широку сферу застосування на усіх рівнях економіки.

За останній час аналіз основних напрямів формування доходів домогосподарств стає все актуальнішим для вітчизняної фінансової науки. Політика доходів домашніх господарств визначає не лише тип та характер економічного зростання в країні, а й характеризує відповідність рівня життя

науково обґрунтованим нормативам та впливає на розвиток внутрішнього ринку країни.

Вирізняються визначення поняття «дохід домогосподарства», наявні в сучасній економічній літературі (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Наукові підходи до визначення поняття «дохід домогосподарства»

Джерело	Визначення	Ключове слово
Г. Оганян [38, с. 67]	Дохід домогосподарства - це загальна сума грошей, яку отримала особа або родина протягом певного періоду (як правило, за рік)	Грошова категорія
С. Панчишин [43, с. 133]	Доходи домогосподарства – це сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період.	Грошові кошти, надходження
Т. Смовженко [57, с. 24]	Доходи домогосподарства – це сукупність надходжень грошових коштів та матеріальних цінностей, які отримує сім'я впродовж певного проміжку часу (тиждень, місяць, квартал, рік).	Надходження
Т. Кізима [28, с. 162]	Трактує дохід з двох позицій: 1. З позиції макроекономічного підходу доходи домогосподарств відображають сукупність економічних відносин, за допомогою яких заново створена у суспільстві вартість розподіляється між власниками факторів виробництва. 2. З позиції мікроекономічного підходу доходи домогосподарств є сукупністю надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел як у грошовій, так і негрошовій формах, які збільшують активи домогосподарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.	Економічні відносини, надходження.

Примітка. Складено автором на основі [38; 43; 57; 28].

Так, Г. Оганян, ототожнює доходи домогосподарств і доходи населення та розглядає дані поняття лише як грошову категорію. На нашу думку, тлумачення є не достатньо точним, оскільки дохід включає не лише суму грошових коштів, а й натуральні, матеріальні блага. Разом з тим, «на думку Панчишина, доходи населення – це сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період» [43, с. 133]. У перехідній економіці вони мають досить складну структуру. Це визначається передусім наявністю в економіці різних форм власності, що активно впливають на процес формування, розподілу і перерозподілу доходів. Найбільш доцільним

вважаємо трактування Т. Кізими, яка водночас при визначенні сутності доходів домогосподарств з позиції макроекономічного підходу, передусім, виділила провідну роль економічної діяльності в процесі утворення доходів, а з позиції мікроекономічного підходу – наголосила на необхідності співставлення усіх надходжень домашнього господарства з вартістю його активів.

На наш погляд, визначення терміну «дохід домогосподарства» має, по-перше, бути раціональним та забезпечувати можливість застосування довільних, але водночас і чітко визначених процедур для прямих або непрямих кількісних вимірювань досліджуваного явища.

Якщо визначення категорії «дохід держави» чи «дохід підприємства» дають достатньо чітке уявлення про зміст категорії «дохід» і забезпечують можливість обчислення величини цього доходу, то визначення поняття «дохід домогосподарства» менш раціональні і мають ряд недоліків, зокрема вони залишають відкритими питання щодо кількісної оцінки доходу домогосподарства.

На практиці при визначенні доходу домогосподарства потрібно ставити за мету максимальний рівень споживання ними товарів та послуг, при якому вони не стануть біднішими. Відтак, дохід можна трактувати як максимальну суму, яку домогосподарство може спрямувати на споживання протягом певного періоду часу за умови, що до кінця цього періоду рівень його добробуту не знизиться.

Основними джерелами формування фінансових ресурсів домашніх господарств є заробітна плата, пенсії, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, продажу сільськогосподарської продукції особистого і домашнього майна, нерухомості, допомоги, пільги, субсидії, стипендії та інші види грошових та негрошових доходів.

Заробітна плата – є найбільш суттєвим джерелом доходів для більшості людей і не тільки для українців. У ринковій економіці розвинутих країн заробітна плата становить до 70 % доходів, а в умовах перехідної економіки –

близько 30 % потреб домогосподарства забезпечується за рахунок зарплатні, що отримана за основним місцем роботи.

Розрізняють два рівні заробітної плати: номінальну та реальну. Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку найманий працівник отримує за виконану роботу в розрахунку на годину, день, тиждень, місяць. Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату. Характеристика рівнів заробітної плати не може бути повною без врахування розміру мінімальної заробітної плати. Оскільки, сьогодні мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче за який не може призначатися оплата за виконану робітником місячну, а також почасову норму праці (обсяг робіт). До мінімальної заробітної плати не включають доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, яка обов'язкова на всій території України для підприємств усіх форм власності та господарств, а також фізичних осіб, що використовують працю найманих робітників. Крім того, впроваджено законодавчу норму, що обмежує розмір мінімальної заробітної плати знизу: вона не може бути встановлена нижче за прожитковий мінімум. Таким чином, мінімальна заробітна плата має чітку прив'язку до розміру іншого регулятора доходів населення – прожиткового мінімуму, від величини якого залежать обсяги соціальних трансфертів населенню.

«Трансферти – доходи домогосподарств, які вони отримують від інших домогосподарств (допомога родичів, грошові перекази з-за кордону, аліменти), держави (пенсії, стипендії, допомога з безробіття, у зв'язку з народженням та вихованням дитини, тимчасовою непрацездатністю, призначення премій та грантів, допомога для переселенців), різного роду соціальних фондів (дотації на путівки в санаторії, будинки відпочинку, дитячі табори) тощо. Поряд із позитивними моментами трансфертів (зростання матеріальних доходів членів домашніх господарств) існують і негативні, серед яких можна виділити збільшення податків та зниження стимулів до праці» [59].

«Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – передбачають прибуток від індивідуальної трудової та підприємницької діяльності домогосподарств, до якої можна віднести надання різного роду послуг (ремонт та пошив одягу, взуття, комп’ютерний набір текстів, викладацьку діяльність, ремонт квартир, побутової техніки, транспортні перевезення тощо), торгівлю (продаж власноруч виготовлених товарів, торговопосередницьку діяльність та продаж товарів, що були накопичені раніше) та сімейний бізнес» [59]. Прибуток після сплати податків, інших обов’язкових платежів поступає у розпорядження домогосподарства і, у більшості випадків, використовується ним самостійно.

Залежно від виду самозайнятості виділяють зареєстрованих (приватні нотаріуси, адвокати, архітектори, фермери, частина підприємців) та незареєстрованих (люди вільних професій, власники особистого підсобного господарства, «надомники») самозайнятих. «Самостійно зайняті особи можуть займатися як легальними видами діяльності (які не суперечать чинному законодавству), так і нелегальними (перевезення товарів через кордон, нелегальний продаж зброї, алкогольних напоїв тощо)» [26, с. 432].

«Доходи від продажу сільськогосподарської продукції – дохід від продажу продуктів рослинництва та тваринництва, що вирощені членами домогосподарства на власній земельній ділянці» [59]. Доходи від особистого підсобного господарства включають у себе дві складові: – грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві та одержаної домогосподарством в порядку самозаготівлі; – вартість спожитої продукції, одержаної з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. «У розрахунку цієї статті доходу виключаються матеріальні витрати на виробництво продукції (транспортні витрати, витрати на купівлю кормів, сільськогосподарської техніки та обладнання, насіння, добрив, засобів захисту рослин, ліків для худоби тощо)» [13].

Доходи від власності – доходи від володіння цінними паперами та банківських депозитів. До такого виду доходів зараховують прибуток

отриманий від передачі в оренду житлової площі, дач, земельних ділянок, інструментів, автомобілів. Доходи від власності не передбачають безпосереднього застосування праці, але створюють значну фінансову підтримку для економічного зміцнення домогосподарств.

До джерел отримання доходів домогосподарства можна також зарахувати такі: виграші в лотереї, спонсорську допомогу, страхові виплати, грошові позики, спадщину тощо. До особливого виду отримання доходів домогосподарства можна віднести «невидимий» дохід. Він передбачає витрати держави на охорону здоров'я, освіту, пільги на товари та послуги, якими користуються члени домашнього господарства. Визначити вартість спожитих таким чином товарів та послуг дуже важко. Для домогосподарства використання таких послуг є значною економією дохідної частини сімейного бюджету та збільшенням грошових ресурсів для інших потреб.

Перераховані джерела формування доходів домогосподарств належать до офіційних або легальних. Поряд з ними в процесі переходу до ринкової економіки виникли також тіньові та кримінальні доходи домашніх господарств. Їх частина не тільки не розраховується Державною службою статистики, але й не включається при формуванні фінансових ресурсів держави.

Отже, дохід домогосподарства – це сума грошових доходів, отриманих з усіх можливих джерел (заробітна плата, відсотки, дивіденди, підприємницький дохід, доходи від оренди тощо) та доходу, отриманого в негрошовій формі (задоволення від роботи, насолода відпочинком, користування предметами розкоші тощо). Це означає, що за певного рівня цін сукупний дохід є не чим іншим, як мірою можливостей кожної людини, її потенційною здатністю до споживання різноманітних благ. Тобто сукупний дохід є узагальненим бюджетним обмеженням, за допомогою якого можна визначати нерівність у розподілі ресурсів між людьми.

1.2. Характеристика основних видів доходів домогосподарств

На сучасному етапі дослідження фінансів домогосподарств визначення категорії «дохід домогосподарства» і його структура носять неоднозначний характер, адже величина цього доходу є однією з центральних характеристик рівня життя населення. У ринковій економіці кожне домогосподарство володіє певними економічними ресурсами і використовує їх ефективно з метою одержання доходу як засобу свого існування.

Автор численних публікацій в галузі фінансів Белозеров С.А. класифікує доходи домогосподарств наступним чином: «1) оплата праці; 2) соціальні трансферти; 3) доходи від підприємницької діяльності; 4) доходи від власності; 5) інші доходи» [1, с. 52]. Академік Поляк Г.Б. виділяє чотири види доходів сім'ї: «1) від підприємницької діяльності; 2) оплата праці; 3) соціальні виплати; 4) доходи від власності» [62, с. 39]. Дмитрієва Є.А. вважає, що грошові доходи домашніх господарств містять три основних елементи: «1) оплата праці членів сім'ї; 2) доходи від підприємницької діяльності; 3) державні пенсії, допомога, стипендії і трансферти» [12 с. 61].

Дослідження підходів науковців щодо визначення доходів домогосподарств дозволило виділити такі їх групи: 1) доходи від поточної діяльності; 2) доходи від активів; 3) соціальні доходи; 4) інші доходи (рис.1.2.).

Перша група доходів – доходи від поточної діяльності – містить усі надходження, які члени сім'ї заробляють у процесі застосування своєї праці за основним і додатковим місцями роботи або від сімейного бізнесу. Відтак, саме на доходи від поточної трудової діяльності припадає переважна частина доходів домогосподарств. Основним таким доходом домашніх господарств є заробітна плата – винагорода у грошовій або натуральній формі, яка виплачується роботодавцем найманому працівнику за виконану роботу.

До другої групи сукупних доходів домогосподарств – доходів від активів – доцільно відносити ті надходження, які члени домогосподарства отримують без будь-якого втручання та застосування власної робочої сили. До цієї групи належать доходи від надання в оренду майна, надходження від інвестицій на фінансовому ринку (вкладень в акції, корпоративні облігації, облігації

внутрішньої державної позики, депозитні сертифікати банків та інші цінні папери), проценти за депозитами та інші. Для того, щоб отримувати такі доходи, домогосподарство або його окремі члени повинні володіти відповідними активами: нерухомістю, транспортними засобами, депозитами в банках і небанківських фінансових установах, вкладеннями в цінні папери, авторськими правами чи свідоцтвами, патентами на винаходи тощо, які передаються іншим економічним суб'єктам у тимчасове користування.

Рис. 1.2. Класифікація доходів домогосподарств

Примітка. Складено автором на основі [58, с.24].

Третя група доходів – соціальні доходи, які домогосподарства отримують у грошовій формі для забезпечення власних потреб, що виникли у зв'язку з

певними подіями чи обставинами (наприклад, хворобою, безробіттям, втратою працездатності, виходом на пенсію, житловими умовами, здобуттям освіти, народженням дитини та іншими обставинами). Такі доходи отримують ті члени домогосподарства, які належать до певних соціальних категорій: студенти, пенсіонери, інваліди, батьки багатодітних сімей, ветерани війни і праці, учасники бойових дій та інші.

Особливістю четвертої групи доходів – інших доходів – є те, що вони, як правило, мають одноразовий або випадковий характер і в більшості випадків суттєво не впливають на бюджет домогосподарства. Хоча в окремих випадках їхній вплив може бути суттєвим (отримання спадщини, значний авторський гонорар чи виграш у лотерею тощо). До цієї групи також відносять гроші, які отримані в борг: кредити, отримані в фінансових установах; позичені кошти та інші матеріальні цінності в родичів, друзів, знайомих; від'ємний залишок на картковому рахунку. На момент отримання таких коштів їх доцільно відносити до доходів домогосподарства, однак при поверненні таких боргів і процентів за ними їх відносять до витрат.

Подальші дослідження дозволили розширити існуючу класифікацію доходів домашнього господарства. Так, Кізіма Т.О. «наводить класифікацію доходів домогосподарств за наступними ознаками:

- 1) за матеріально-речовинною формою (грошові, негрошові);
- 2) за економічним надходженням (доходи, зароблені власною працею; доходи від реалізації активів, що знаходяться у власності; доходи від фінансових активів; трансфертні платежі з державного бюджету і позабюджетних фондів; інші);
- 3) за рівномірністю надходжень (регулярні, періодичні, випадкові);
- 4) за можливістю розпорядження (мобільні, іммобільні);
- 5) за критеріями суспільного визнання (легальні, тіньові, кримінальні)» [28, с.162].

Станкевич Ю.Ю. «класифікує доходи домашніх господарств, виходячи з таких ознак як частота та надійність надходжень» [58].

Існуючі погляди на класифікацію доходів домогосподарств доцільно розшири врахувавши наступні критерії: розмір, значення, характер впливу, надійність надходжень, стадія розподілу ВВП, суспільне визнання, можливість розпорядження, рівномірність та частота надходження, матеріально-речова форма, вид діяльності тощо (рис. 1.3.). Так, члени домашнього господарства за результатом своєї діяльності отримують доходи у двох формах: первинній та вторинній. Первинні доходи – це доходи, які можуть отримувати особи, що працюють у матеріальній та соціальній сферах виробництва (ті, що зайняті продуктивною працею) в процесі створення і первинного розподілу ВВП. Одна частина надходить в особисте розпорядження працівників у формі заробітної плати. Другу частину (додатковий продукт у формі прибутку) отримують власники засобів виробництва і грошового капіталу у вигляді підприємницького доходу, відсотка за капітал, дивідендів, земельної ренти. Вторинні, або ж похідні доходи – це доходи, які отримують особи, що працюють у невиробничій сфері, а також непрацездатна частина населення у процесі перерозподілу ВВП.

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ			
За розміром	<ul style="list-style-type: none"> • великі • середні • малі 	За суспільним визнанням	<ul style="list-style-type: none"> • легальні • тіньові • кримінальні
За значенням	<ul style="list-style-type: none"> • основні • другорядні 	За можливістю розпорядження	<ul style="list-style-type: none"> • мобільні • іммобільні
За характером впливу	<ul style="list-style-type: none"> • домінуючі • рецесивні 	За рівномірністю надходження	<ul style="list-style-type: none"> • регулярні • періодичні • випадкові
За надійністю надходжень	<ul style="list-style-type: none"> • гарантовані • негарантовані 	За матеріально-речовою формою	<ul style="list-style-type: none"> • грошові • негрошові
За стадією розподілу ВВП	<ul style="list-style-type: none"> • первинні • вторинні 	За видом діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • від підприємництва • від реалізації активів • трансферні платежі • інші

Рис.1.3. Класифікація доходів домашніх господарств

Примітка. Складено автором на основі [26; 58].

Домашні господарства беруть участь у перерозподільних процесах, що реалізуються при сплаті ними податків та інших обов'язкових платежів, завдяки чому вони мають право на отримання вторинних доходів таких як: пенсії, стипендії, допомоги та трансферти.

За матеріально-речовою формою усі доходи домашніх господарств поділяють на грошові (сукупність грошових коштів, отриманих членами домашніх господарств у вигляді заробітної плати, доходу від індивідуальної трудової та підприємницької діяльності, соціальних трансфертів, доходів від власності, коштів від продажу продукції особистого підсобного господарства, грошової допомоги від родичів та інших грошових надходжень) і негрошові або натуральні (надходження продукції від особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель, пільги та субсидії безготівкові, вартість безкоштовних послуг від установ соціальної сфери). В сучасних економічних умовах грошові доходи, звичайно ж, переважають над натуральними.

Залежно від рівномірності надходжень доцільно виділити: регулярні доходи (оплата праці, орендна плата тощо), періодичні доходи (авторські гонорари, доходи від цінних паперів тощо), випадкові або разові доходи (подарунки, доходи від реалізації майна).

За можливістю розпорядження доходи домогосподарств можуть поділятися на мобільні (населення може розпоряджатися ними без будь-яких обмежень) та іммобільні (як правило, негрошові надходження у вигляді послуг установ соціальної сфери: охорони здоров'я, культури тощо, які мають цільове спрямування, тому населення не може вільно ними розпоряджатися). Якщо величина мобільного доходу домогосподарства залежить, переважно, від кількості членів, що працюють, то величина іммобільного доходу залежить від розміру домашнього господарства, його складу, віку його членів тощо.

За критерієм суспільного визнання доходи населення доцільно поділити на легальні (отримані від діяльності в легальному секторі економіки), тіньові (неоподатковувані доходи, джерелом яких є законодавчо дозволені в країні

види діяльності) і кримінальні доходи (джерелом яких є кримінальна діяльність, законодавчо заборонена в країні: наркобізнес, торгівля людьми, зброєю тощо). Кримінальні доходи за своїм походженням також є тіншовими (адже з них теж ніхто не сплачує податків). При цьому проблема обсягу тіншових доходів залишається однією з актуальних і важливих проблем дослідження доходів домашніх господарств в нашій країні. Проте тіншова економіка не є суто українським явищем (різні форми тіншової економічної активності спостерігаються майже у всіх країнах світу).

Отже, участь домогосподарств у суспільному виробництві в умовах ринкової економіки визначає існування різних форм та можливих джерел отримання доходу, що зумовлює певну складність у їх чіткому виокремленні та групуванні. При цьому переважна більшість доходів домогосподарств формується за рахунок доходів від поточної трудової діяльності, які надходять у розпорядження домогосподарств у грошовому вигляді. Тому дохід, який отримує домогосподарство, є нічим іншим як поєднанням заробітної плати, відсотків за користування грошовими коштами, платнею за використання майна членів домогосподарства тощо. У своїй діяльності домогосподарство в основному орієнтується на регулярні та гарантовані доходи, що дають змогу здійснювати певне планування щодо можливості витрачання коштів.

1.3. Фактори впливу на формування доходів домогосподарств в Україні

Залучення домогосподарств до економічних процесів та участь у розподілі ВВП обумовлюють залежність процесів формування доходів від факторів зовнішнього середовища. Поряд з тим, як відзначають більшість науковців, формування доходів домогосподарств також обумовлюється внутрішніми складовими домогосподарства, зокрема: склад, вікова структура осіб, місце проживання тощо. Так, С. А. Навроцький та І. В. Петлін до основних чинників, які впливають на формування доходів домогосподарств

відносять «кількість працездатних осіб у домогосподарстві, рівень їх освіти та кваліфікації, політична, економічна нестабільність, інфляція, зростання безробіття, непрацюючі особи-утриманці, пенсіонери в складі домогосподарства, зростання боргів з виплати заробітної плати тощо» [37, с. 48-49].

Зовнішній вплив на формування ресурсів домогосподарств здійснюється державою та окремими юридичними особами через систему пенсійного забезпечення, виплату стипендій, безоплатне або пільгове навчання, медичне обслуговування, надання путівок тощо. Внутрішнім чинником, що впливає на доходи домогосподарств, є господарська діяльність домогосподарства, яка включає виконання домашньої роботи, роботу в особистому підсобному господарстві, роботу за межами домогосподарства і діяльність домогосподарства як самостійної одиниці на ринку товарів і послуг. Зовнішній вплив на використання ресурсів домогосподарств здійснює політика держави і місцевих органів влади щодо сплати податків, зборів та надання пільг і виплати допомог з відповідних фондів грошових коштів.

«При вивченні доходів сільського населення, Дворник І. В. пропонує виділяти рівні та фактори формування доходів, а саме здійснювати поділ останніх на економічні, демографічні та соціальні фактори» [10, с.23].

Семенченко А. В. «вважає за необхідне розглядати вплив факторів на диверсифікацію горошових доходів домогосподарств окремо залежно від рівня утворення (стадії розподілу) доходу: первинний та вторинний розподіл доходів» [51, с. 40]. Поряд з тим, науковець наголошує на першочерговості саме макроекономічних факторів для аналізу впливу на доходи домогосподарств в Україні. Семенченко А.В. обґрунтовує, що «в розвинутих державах велике значення мають індивідуальні фактори, коли більшість населення має однакові стартові можливості отримання доходів, то в нашій державі значну роль відіграють макроекономічні, коли існують значні структурні диспропорції в економіці та значно обмежений доступ більшості

населення до економічних факторів виробництва, тобто до можливості отримання доходів» [51, с.42].

«В. П. Горин та І. П. Сидор, досліджуючи практику формування доходів населення в економіці України, характеризують макроекономічні складові впливу на доходи домогосподарств та визначають вагомий негативний вплив високих масштабів безробіття та рівня монополізації економіки, «звички» населення одержувати соціальні блага та послуги від держави, слабкий рівень розвитку ринкової інфраструктури та умов для розвитку бізнесу» [9, с.49].

Узагальнюючи думки діячів науки, пропонуємо поділити фактори впливу формування доходів домогосподарств на три рівні, а саме: фактори мікрорівня, фактори мезорівня (залежать від підприємства, де працює робітник) та фактори макrorівня (пов'язані з національною економікою) (рис. 1.4.).

Перша група факторів – особисті фактори або фактори мікрорівня – вказують те, що рівень доходів в значній мірі залежить від фізичних, професійних, інтелектуальних здібностей та таланту особи. Потенційні можливості, рівень освіти, життєвий та професійний досвід, наявність підприємницьких здібностей, мотивація та працьовитість людей визначають обсяги доходів. Оскільки люди, які мають високі інтелектуальні здібності, високу професійну кваліфікацію, можуть розраховувати на високооплачувану роботу. Тобто не лише об'єктивні фактори (вік, стан здоров'я, матеріально-майнові характеристики господарства, рівень залучення до мережі родинної та дружньої взаємодопомоги), але й особистісні характеристики, дозволяють примножувати дохід. Рівень доходу кожного домогосподарства залежить і від внутрішніх чинників, серед яких виділимо: соціальне середовище, в якому функціонує домашнє господарство; психологічні особливості осіб, що входять до його складу; спосіб життя, який ведуть члени домашнього господарства; рівень їх економічної активності та фінансової грамотності тощо.

Друга група факторів – фактори мезорівня – тобто ті, які визначаються трудовою діяльністю членів домогосподарства. До них належать: сфера діяльності та форма власності підприємства (фірми), де працює людина, її місце

на товарному і ресурсному ринках, технічний рівень оснащення, рівень корпоративної культури, тощо. Обмеженість попиту та наявність проблем із збутом продукції є результатом зниження приросту доходу. Прогресивність власної справи прямо залежить від ефективної збутової політики, наявності потенційного споживача, фінансової доступності та якості запропонованого товару. Чим більший ринок охопить підприємець, тим більші шанси на підвищення доходу. Важливе значення у формуванні доходів населення мають також природно-кліматичні умови місця проживання та праці, щільність і характер розселення, національні особливості та менталітет.

Рис. 1.4. Фактори впливу на формування доходів домогосподарств

Примітка. Складено та узагальнено автором на основі [10, с.23; 50, с.115; 9, с.491].

Чинники мікро– та мезорівнів вважаються контрольованими, оскільки громадяни та суб'єкти господарювання можуть приймати рішення і власними діями впливати на ці чинники.

Третя група факторів – фактори макрорівня – формуються на загальнодержавному рівні та вважаються неконтрольованими. Ускладнення суспільно-політичної та економічної ситуації в країні, що стало наслідком анексії АР Крим та іноземної агресії на Сході України після Революції Гідності, привело до різкого зниження основних макроекономічних показників розвитку держави, в наслідок чого доходи населення різко впали.

Високий рівень монополізації економіки свідчить про існування механізму несправедливого перерозподілу доходів від широких верств населення до обмеженого кола осіб, що ще більшою мірою поглиблює асиметрію майнового становища різних суспільних груп. «За даними Антимонопольного комітету України рівень монополізації вітчизняної економіки становить 37% і має тенденцію до зростання» [50]. Як зазначає Г. Филюк, «в Україні монополізованими є не тільки окремі ринки, а й цілі галузі та сфери економіки. При цьому, на переконання економіста, економічно доцільний рівень монополізації економіки не повинен перевищувати 10–12%» [62, с.106]. Володіючи монопольним становищем, а отже, економічною владою, суб'єкти господарювання коригують пропорції розподілу ресурсів в економіці на свою користь, отримуючи так звані рентні доходи, що сильніше поглиблює асиметрію майнового становища різних суспільних груп. Існування монопольної ренти є причиною рентоорієнтованої поведінки монополістів, тобто їхнього прагнення зберегти монопольну владу за рахунок встановлення контактів з органами державного управління. Як зазначає А. Дутчак, «рентоорієнтована поведінка стає гальмом для економічного зростання» [24, с.198] та проведення реформ. На її думку, «у ситуації, коли носіями рентних інтересів і рентоорієнтованої поведінки є економічні й державні суб'єкти, що домінують у сформованій системі влади, рентні доходи, рентні інтереси і рентоорієнтована поведінка стають домінуючими в такому економічному

середовищі» [24, с.200]. При цьому високий рівень монополізації економіки негативно впливає не тільки на товарний ринок, стимулюючи підвищення цін, але й на ринок праці. Суб'єкти господарювання, які займають на місцевих ринках монопольне становище, мають змогу диктувати умови працевлаштування та рівень оплати праці, впливаючи таким чином на параметри трудових доходів населення. Високі показники трудової міграції, на наш погляд, хоча й засвідчують втрату державою трудових ресурсів, сприятимуть підвищенню рівня оплати праці всередині країни. «На сьогодні частина підприємств, особливо у західній частині країни, відчуває брак кваліфікованих робітничих кадрів через неспроможність запропонувати рівень оплати праці, зрівняний із заробітною платою трудових мігрантів у Польщі та Чехії» [60];

Несприятливі умови для ведення бізнесу мають негативний вплив на рівень доходів домогосподарств у формі прибутку та змішаного доходу. При цьому в умовах глобалізації та поступового скасування бар'єрів для зовнішньої торгівлі формування сприятливих умов для ведення бізнесу має розглядатись одним із головних пріоритетів економічної політики. Разом з тим, інвестиційний та діловий клімат в Україні сьогодні є одним із найгірших серед країн європейського континенту і характеризується слабким захистом прав інвесторів, високим рівнем корупції і державного регулювання господарських відносин, надмірним податковим навантаженням тощо.

Високі масштаби безробіття мають також негативні соціально-економічні наслідки як для держави, так і для домогосподарств. Держава втрачає доходи у вигляді податків, при цьому збільшуючи свої видатки за рахунок виплат по безробіттю. Безробітні люди мають менші доходи, отже витрачають тільки на необхідні товари, що пригнічує розвиток бізнесу та економічне зростання країни.

Таким чином, на структуру та обсяги доходів домогосподарств має значний вплив державна політика у соціальній, бюджетній, податковій сферах і державна політика зайнятості й пенсійного забезпечення. На думку Борейко

В.І. «стратегічною метою соціально-економічного розвитку будь-якої країни є підвищення благополуччя її жителів. Отже, завданням реалізації економічної політики держави повинно бути не збільшення валового внутрішнього продукту, а зростання доходів, покращення умов праці, відпочинку, оздоровлення та лікування» [2, с. 42-49].

Отже, на рівень доходів домогосподарств впливає ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів: рівень безробіття, стан економіки, інфляція, продуктивність праці, складність і умови праці, кваліфікація тощо. Одним із головних факторів, який впливає на рівень доходів є нестабільний стан економічної ситуації в Україні, що прогресує через загострення соціально-політичної ситуації та ведення затяжної війни на Сході країни. Відтак, домогосподарства, функціонуючи в умовах нестабільного ринкового середовища, мають зважено підходити до прийняття фінансових рішень для того, щоб нейтралізувати негативні фактори впливу та забезпечити достатній рівень доходу для забезпечення гідного рівня життя своїх членів.

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження теоретичних основ формування доходів домогосподарств в Україні можна зробити наступні висновки:

1. На основі аналізу сучасної наукової літератури термін «дохід домогосподарства» можна трактувати як певні ресурси, які перебувають у розпорядженні домогосподарства і використовуються його членами для задоволення потреб. До них належать різного виду надходження від ведення підсобного домашнього господарства, заробітна плата, пільги, субсидії та інше, а також заощадження, які зазвичай використовуються членами для покриття непередбачуваних витрат або в процесі інвестиційної діяльності;

2. Основними джерелами формування доходів домашніх господарств є заробітна плата, пенсії, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, продажу сільськогосподарської продукції особистого і

домашнього майна, нерухомості, допомоги, пільги, субсидії, стипендії та інші види грошових та негрошових доходів;

3. Дослідження наукових підходів щодо визначення доходів домогосподарств дозволило виділити такі їх основні види: 1) доходи від поточної діяльності, що формуються у процесі застосування праці за основним і додатковим місцями роботи або від сімейного бізнесу; 2) доходи від активів, які члени домогосподарства отримують без будь-якого втручання та застосування власної робочої сили; 3) соціальні доходи для домогосподарств, які належать до певних соціальних категорій: студенти, пенсіонери, інваліди, учасники бойових дій та інші; 4) інші доходи, що мають одноразовий характер і в більшості випадків суттєво не впливають на бюджет домогосподарства;

4. Формування доходів домогосподарств обумовлюється факторами зовнішнього середовища та внутрішніми складовими самого домогосподарства, як, наприклад, склад, вікова структура осіб, місце проживання тощо;

5. Проблема формування доходів домогосподарств є однією з найгостріших, особливо, в умовах нестабільності економічного розвитку. Диференціація доходів домогосподарств відбувається під впливом політичних, економічних, географічних, демографічних та інших факторів.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

2.1. Моніторинг формування доходів домогосподарств від виробничої діяльності в Україні

Зовнішньополітична орієнтація України в напрямку інтеграції до європейської спільноти зумовила поглиблення вивчення питання, що стосуються соціальних стандартів та гарантій щодо забезпечення гідного рівня життя домогосподарств. Одним із найбільш вагомих показників, які характеризують рівень життя домогосподарств є їх доходи, які потребують подальшого аналізу та оцінки.

Доходи домогосподарств – це сукупність надходжень упродовж певного періоду часу з усіх можливих джерел у грошовій та натуральній формах, які збільшують активи домогосподарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна. Формування первинних доходів домогосподарств відбувається від виробничої діяльності, від власності та за рахунок поточних трансфертів. Доходи від виробничої діяльності включають в себе три складові: оплата праці; доходи від самозайнятості та підприємницької діяльності; доходи від підсобного господарства та продажу сільськогосподарської продукції.

Основним джерелом формування доходів вітчизняних домогосподарств традиційно виступає заробітна плата, яка становить близько 50% загальної величини їх доходів. В умовах економічної кризи, спаду виробництва, зниження продуктивності праці особливо гостро постає проблема оплати праці, адже рівень праці визначає базисні макроекономічні параметри. Розмір заробітної плати є індикатором, що визначає загальний життєвий рівень населення країни. Від її рівня, частки у валовому внутрішньому продукті залежить також розвиток економіки загалом. Динаміка середньої та мінімальної

заробітної плати в Україні за останні 10 років демонструє різноманітну тенденцію (рис. 2.1.).

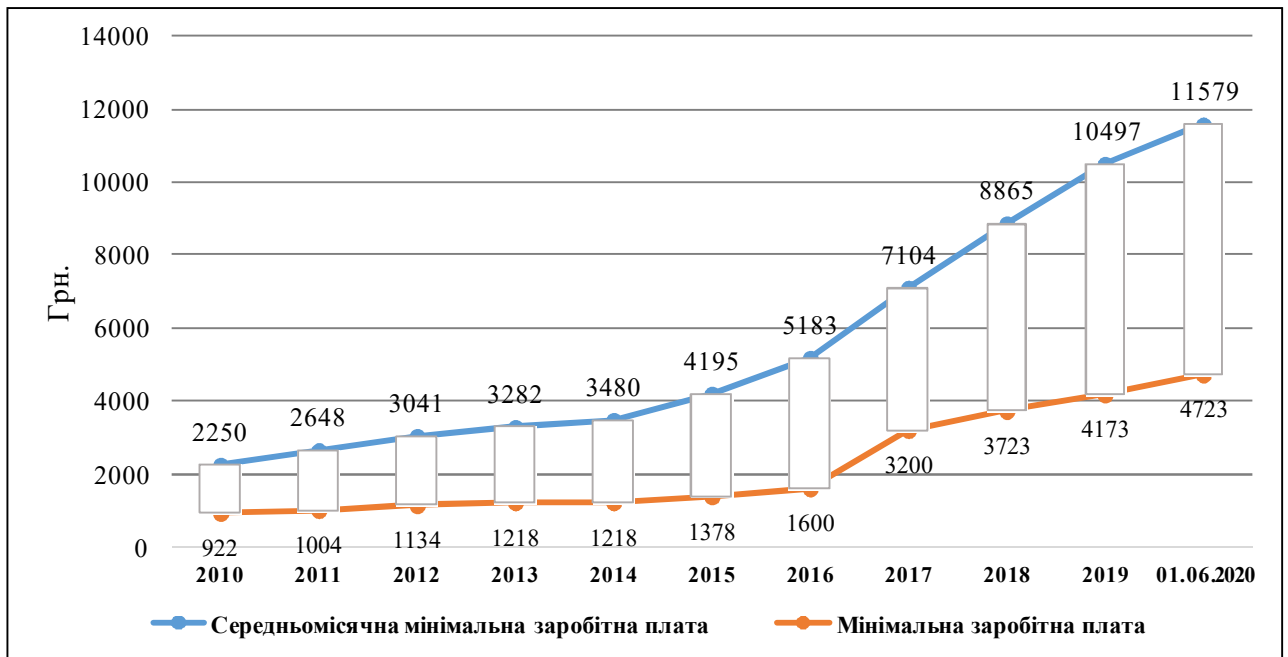

Рис. 2.1. Динаміка середньомісячної та мінімальної заробітної плати по Україні у 2010-2020рр.

Примітка. Розроблено автором на основі [53].

Так, починаючи з 2010 року, в Україні середня місячна заробітна плата зростала в середньому за рік на 15-20% (у 2013-2014 році – лише на 6,95%). Найбільшого зростання (37%) було досягнуто у 2017 році, що становило 1 921 грн. При цьому за даними Міністерства фінансів України, заробітна плата в Україні у 2019 році порівняно з 2018 роком збільшилася на 18,4%. Так середня заробітна плата у 2019 році становила 10 497 грн., що у 2,5 рази вище рівня мінімальної заробітної плати (4173 грн.). Станом на червень 2020 року відбулося подальше збільшення середньомісячної заробітної плати до 11 579 гривень, що вже у 2,45 рази вище рівня мінімальної заробітної плати (4 723 грн.).

Водночас аналіз окремих макроекономічних показників України свідчить, що протягом 3 останніх років відбулося збільшення реального ВВП на 5,1 % та зменшення індексу споживчих цін на 2,6 %, що є наслідком не лише

номінального зростання сукупних ресурсів домогосподарств, а й зростання реальних наявних доходів населення, уповільнення темпів інфляції та девальвації гривні (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Окремі макроекономічні показники України у 2017-2019 рр.

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.
ВВП, млрд. грн.	2982,9	3558,7	3974,6
Номінальний темп росту ВВП, %	125,2	119,3	111,7
Реальний темп росту ВВП, %	102,5	105,9	107,6
ВВП на одну особу, тис. грн.	70,22	84,19	94,57
Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, тис. грн.	38,14	48,25	61,33
Темп зростання реального наявного доходу населення, %	107,4	110,1	113,1
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство:			
- у грн.;	8165,2	9702,3	9904,1
- у % до попереднього року	131	118,8	102,1
Індекс споживчих цін, %	116,4	109,8	104,1

Примітка. Складено автором на основі [41-42].

Зниженню базової інфляції сприяло послаблення інтенсивності військового конфлікту на сході, помірна мінливість обмінного курсу гривні, завдяки сприятливій ситуації на зовнішніх ринках.

Всупереч відчутному підвищенню заробітної плати в Україні, відставання від країн Центральної та Східної Європи є колосальним. Саме через значну інфляцію заробітки українців виявилися найнижчими у Європі (424 доларів/місяць). «Тому, за рівнем середньомісячної заробітної плати Україна поступається не лише розвинутих європейським країнам, але і Азербайджану (419 доларів), Вірменії (397 доларів) та Грузії (420 доларів)» [54].

Досить значною є диференціація заробітної плати найманих працівників і у територіальному зрізі (рис.2.2.). Так, у 2019 році найбільша середня місячна заробітна плата зафіксована в м. Києві – 13721 грн., що на 48,7% більше ніж в цілому по Україні (9 223 грн.). Разом з тим, найнижчу середню заробітну плату зафіксовано у Тернопільській, Херсонській, Чернігівській, Кіровоградській та Хмельницькій областях, де її розмір не перевищує 7 439 гривень.

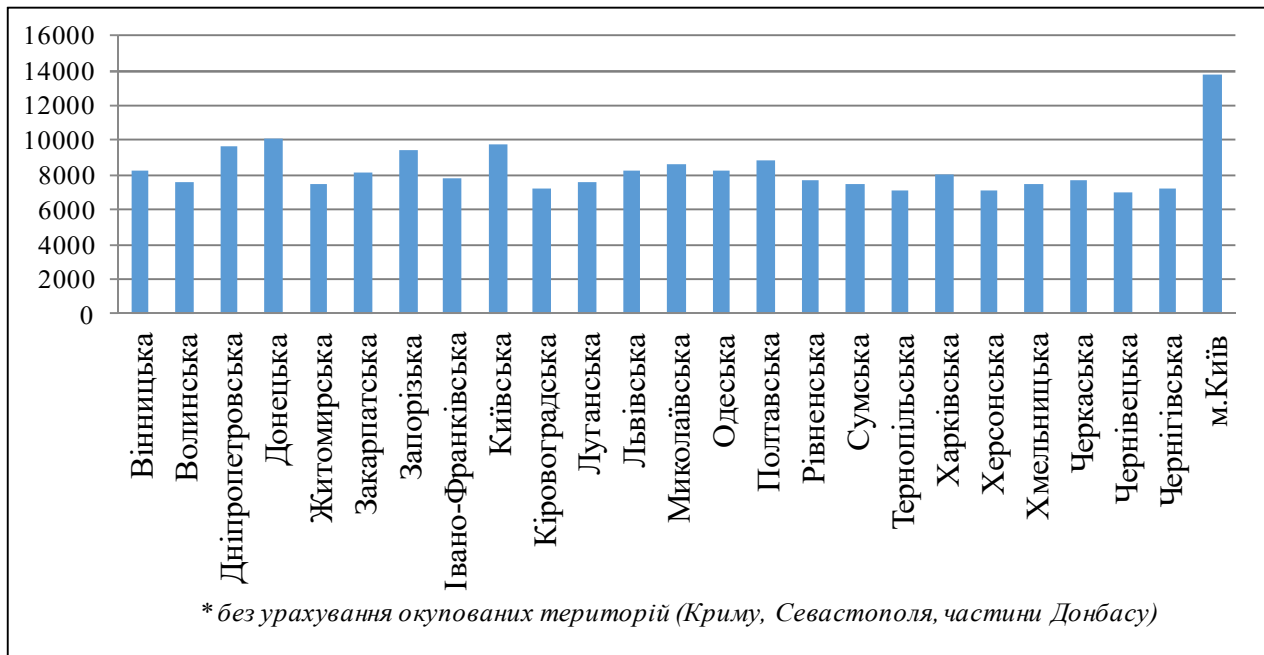

Рис. 2.2. Динаміка середньої зарплатної плати по областях України у 2019 році

Примітка. Розроблено автором на основі [41].

Співвідношення між найнижчою і найвищою середньою зарплатною платою у контексті регіональної диференціації становить 1,94 рази. Так, найвищі доходи домогосподарств спостерігаються у містах з промисловою спеціалізацією, продукція яких спрямовується на експорт. Найбідніші регіони характеризуються не лише низькою часткою промислового сектору, а й тим, що переважаючі галузі економіки перебувають у кризовому стані через низьку конкурентоспроможність їх продукції.

Важливим джерелом доходів домогосподарств від виробничої діяльності є також доходи від підприємництва та самозайнятості, які вони отримують у вигляді прибутку та змішаного доходу.

Підприємницька діяльність є двигуном економічного і соціального розвитку суспільства і невід'ємним атрибутом ринкової економіки. «В Україні в режимі самозайнятості працює 18,5% загальної кількості зайнятих» [59], у той час як у Греції – 46,1%, Італії – 29,9%, Португалії – 28,7%, Іспанії – 25%. Визначена динаміка свідчить про те, що потенціал підприємництва використовується та міг би бути більшим, але через адміністративні бар'єри,

несприятливий бізнес-клімат та відсутність спеціалізованих фінансово-кредитних продуктів посідає незначне місце у структурі фінансових ресурсів домогосподарств.

За даними департаменту обстежень домогосподарств Державної служби статистики України, питома вага доходів домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості демонструє сталу тенденцію до зростання (за винятком 2016 і 2017 років, коли спостерігалось незначне її зменшення) (рис.2.3.).

Рис. 2.3. Динаміка питомої ваги доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості у структурі сукупних ресурсів домогосподарств України у 2012-2019 рр.

Примітка. Розроблено автором на основі [41].

Основними причинами поширення самозайнятості, як важливого джерела доходу домашніх господарств, в сучасних умовах є: втрата робочого місця як основного джерела доходів внаслідок звільнення (скорочення); нестача

необхідних коштів для підтримання належного рівня життя навіть за умови збереження робочого місця; наявність заборгованостей по виплаті заробітної плати та соціальних трансфертів; пошук більш стабільного і надійного джерела доходу з можливістю належної самореалізації тощо.

Домінуючим видом діяльності неформального сектору економіки продовжує залишатися сільськогосподарське виробництво. Доходи від ведення особистого селянського господарства сільських домогосподарств у 2019 р. складають від 16,8 % у структурі сукупних ресурсів. У період масового безробіття, особливо в сільській місцевості, особисте селянське господарство стало центром трудової активності працездатного населення, важливим джерелом постачання необхідних продуктів харчування і грошових коштів. Встановлено, що доходи від ведення особистих селянських господарств складається з двох основних складових: грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві та одержаної домогосподарством у порядку самозаготівлі; вартість спожитої продукції, одержаної з особистого підсобного господарства та від самозаготівель.

Такі статті доходів, як грошові надходження від продажу сільськогосподарської продукції та вартість спожитої продукції особистого селянського господарства показують негативну динаміку в відсотковому відношенні (табл. 2.2.).

Сукупна частка цих напрямів одержання доходів зменшилась з 8,4 % в 2010 р. до 6 % в 2019 р. В абсолютному виразі по цих статтях можна спостерігати певне зростання (з 2092 грн. в 2010 р. до 727 грн. в 2019 р.). Однак, враховуючи те, що продукція сільського господарства може йти тільки на продаж і внутрішнє споживання, реальна вартість продукції, що виробляється в середньому особистому селянському господарстві, в Україні за досліджуваний період зменшилась.

Таблиця 2.2

Структура сукупних ресурсів домогосподарств у 2010-2019рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3481,0	3853,9	4144,5	4470,5	4563,3	5231,7	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	відсотків									
Грошові доходи	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4	86,0	87,5	89,9	92,0
- оплата праці	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2	46,7	52,4	54,5	57,3
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,1	4,6	4,1	4,1	5,2	5,5	5,2	4,4	6,0	6,5
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	3,1	2,8	2,8	3,2	3,4	2,9	3,0	2,5	2,4
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,8	25,5	27,1	27,1	27,0	25,2	23,1	20,2	19,9	19,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,2	6,8	6,2	6,2	7,0	8,1	8,1	7,5	7,0	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1	4,8	4,0	3,8	3,6
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,6	0,6	0,6	0,4	0,4	1,3	4,7	4,7	2,8	0,7
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8	4,1	3,4	3,1	3,3

Примітка. Розроблено автором на основі [41].

Таким чином, доходи від підприємницької діяльності, самозайнятості та продажу сільськогосподарської продукції в розрахунку на одне домогосподарство є не надто високими. Загалом від трьох перерахованих видів діяльності домогосподарства у 2019 році отримали дохід у сумі 1 515 грн. в місяць, що становило 12,5% від загальної суми їх доходів. Це свідчить, що підприємницька діяльність домогосподарств має значний потенціал для свого розвитку в Україні. За умов послідовного вдосконалення механізмів

державного регулювання, підвищення рівня менеджменту і професійності ведення підприємницької діяльності цей потенціал може бути перетворений у реалії, що підтверджує досвід економічно розвинених країн світу. Відтак, для України актуальним є напрацювання наукових рекомендацій щодо посилення впливу держави і місцевих самоврядних органів на якість підготовки фахівців із підприємницької діяльності за світовими стандартами.

2.2. Аналіз стану та особливості формування доходів домогосподарств від власності в Україні

Доходи й витрати населення є одним із найважливіших показників добробуту суспільства, рівня соціального і економічного розвитку держави, до складу яких включають заробітну плату, прибуток та змішаний дохід, доходи від власності (одержані), соціальну допомогу та трансферти.

В сучасних умовах одним із потенційно важливих джерел формування доходів вітчизняних домогосподарств стають доходи від власності. З переходом України до ринкових засад господарювання, доходи громадян від власності отримали законне визнання і набувають все більшого поширення.

Згідно чинного законодавства України, «кожна людина має право бути власником, тобто має право володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном та іншими об'єктами власності (засобами виробництва, землею, житлом, цінними паперами, валютою тощо) як індивідуально, так і спільно з іншими особами» [64]. При цьому доходи від власності визначають як «економічну вигоду, яку отримав власник невірблених активів – матеріальних (землі) і нематеріальних (майнових прав), а також фінансових активів (акцій, депозитів, позик тощо) внаслідок передачі їх для використання іншої інституційній одиниці» [27, с.34].

Доходи від власності утворюються в результаті вкладення грошових коштів домогосподарств в особисте рухоме і нерухоме майно, на банківські рахунки, у цінні папери, купівлю валюти тощо (рис. 2.4.). Тобто, особливістю

зазначених видів доходів домогосподарств є те, що вони формуються у результаті здійснення передусім інвестиційних витрат.

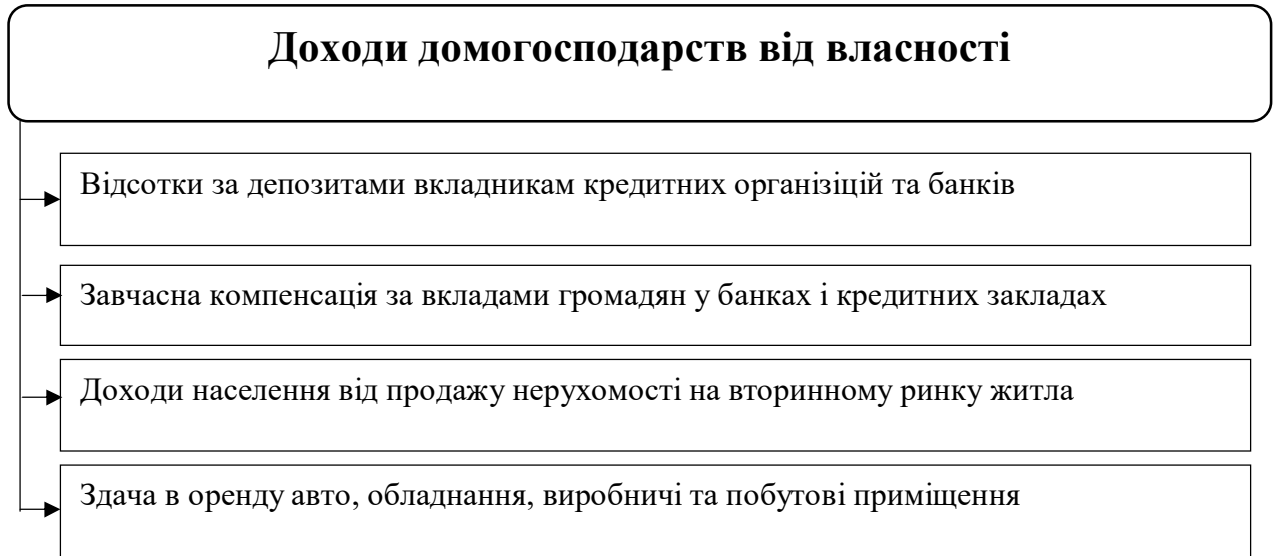

Рис. 2.4. Диференціація доходів домогосподарств від власності

Примітка. Складено та узагальнено автором на основі [51, с.224].

«До доходів від власності включають також: отримані дивіденди по акціях та інших цінних паперах, відсотки по вкладах в банківські установи, доходи від здачі внайми чи оренду нерухомості (житла, гаражів, дач, земельних ділянок (земельних паїв) тощо)» [51, с. 226]. Продаж житлових приміщень та земельних ділянок є менш вигідною формою отримання доходу, оскільки він має разовий характер і призводить до зменшення вартості наявного у домашніх господарств майна, а орендна плата дозволяє частково захистити доходи домогосподарства від інфляції шляхом поступового її підвищення і не зменшує вартості наявного майна.

Однак, не всі домогосподарства належать до категорії тих, що можуть заощаджувати та отримувати доходи від власності. Наприклад, пенсіонери схильні витратити більше коштів, але за рахунок вилучення засобів, нагромаджених у результаті попередніх заощаджень. Від’ємне значення заощаджень домогосподарств такого типу перекривається додатним значенням заощаджень інших домогосподарств, що складаються з осіб з високими доходами та стабільною кар’єрою. Вільні кошти, що залишаються після всіх

витрат на придбання матеріальних благ, оплату послуг та духовний розвиток, домогосподарства використовують, як правило, як: – резервний фонд у вигляді простого грошового нагромадження без інвестування; – інвестиційний фонд для отримання додаткового доходу від власності.

В Україні найбільш використовуваною формою отримання додаткового доходу від власності є розміщення заощаджень на депозитах в банківській системі. Хоча експерти зазначають, що значна сума коштів перебуває поза банківської системою у готівковій формі у домогосподарств, що свідчить про зростання тіньового сектору економіки.

У табл. 2.3. наведено динаміку депозитів домогосподарств за видами валют та строками. Депозити за 2015–2019 роки зросли майже у 1,2 рази, а їх структура за видами валют показує, що протягом аналізованого періоду майже половина з них зберігається в іноземній валюті.

Таблиця 2.3.

Динаміка депозитів домогосподарств за строками та видами валют в Україні у 2015-2019 рр.

Рік	Усього (млн. грн.)	за видами валют:		за строками:			
		у національній	в іноземній	на вимогу	до 1 року	від 1 до 2 років	більше 2 років
2015	418,1	200,9	217,3	100,2	135,6	167,8	14,6
2016	410,9	198,9	212,0	112,5	176,4	106,2	15,8
2017	444,7	209,6	235,1	129,6	171,5	138,2	5,4
2018	495,3	252,4	242,9	166,0	181,1	142,0	6,2
2019	507,4	280,2	227,3	190,8	188,7	121,7	6,3

Примітка. Розроблено автором на основі [62].

Домогосподарства зберігають більшу частину вільних коштів або на депозитних рахунках на вимогу, або на строкових депозитах до 1 року. Така ситуація обумовлена нестабільною фінансовою ситуацією, непередбачуваними стрибками процентних ставок, курсу валют тощо. Проте, незважаючи на складні економічні умови, обсяг депозитів за 2015–2019 роки постійно зростає, а це означає, що населення створює накопичення, які виступають як певні резерви та джерело додаткового доходу у вигляді отриманих відсотків.

Доходи від власності у загальній величині доходів населення України становлять близько 4% (табл. 2.4), хоча у 2019 році вони значно виросли в порівнянні з 2018 роком (до 94,5 млрд. грн.) і становили 5,4% усіх доходів населення.

Таблиця 2.4.

**Динаміка доходів домогосподарств України та їх питома вага
у 2015-2019 рр.**

	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Доходи - всього	1772016	100,0	2051331	100,0	2652082	100,0	3248730	100,0	3699346	100,0
у тому числі:										
заробітна плата	709590	40,0	898326	43,8	1209097	45,6	1529367	47,1	1753337	47,4
прибуток та змішаний дохід	323506	18,3	378213	18,4	477854	18,0	572065	17,6	678275	18,3
доходи від власності (одержані)	80035	4,5	75452	3,7	78673	3,0	91164	2,8	94481	5,4
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	658885	37,2	699340	34,1	886458	33,4	1056134	32,5	1173253	31,7
у тому числі:										
- соціальні допомоги	342562	19,3	337773	16,5	391776	14,8	465776	14,3	559308	15,1
- інші одержані поточні трансферти	79676	4,5	91007	4,4	112337	4,2	144165	4,4	161964	4,4
- соціальні трансферти в натурі	236647	13,4	270560	13,2	382345	14,4	446193	13,7	451981	12,2

Примітка. Складено та узагальнено автором на основі [22-26].

За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, питома вага цього джерела у структурі сукупних ресурсів вітчизняних домогосподарств у 2019 році становила 1% (табл. 2.5.) причому у міських домогосподарствах це джерело доходу становить 0,2%, у сільських – 3,1%.

Одне вітчизняне домогосподарство в середньому за місяць у 2019 році отримало 128,57 грн. доходів від власності. Однак в середньому одне міське домогосподарство отримало в 5,2 рази менше доходів від власності, ніж одне сільське домогосподарство, що обумовлено більшою питоною вагою доходів від здачі в оренду земельних паїв домогосподарствами, розташованими у сільській місцевості.

Таблиця 2.5

Обсяг і питома вага доходів від власності у структурі сукупних ресурсів домогосподарств України у 2015-2019 рр.

	2015		2016		2017		2018		2019	
	грн.	у % до сукупних ресурсів	грн.	у % до сукупних ресурсів	грн.	у % до сукупних ресурсів	грн.	у % до сукупних ресурсів	грн.	у % до сукупних ресурсів
Усі домогосподарства	58,9	1,1	89,9	1,4	111,9	1,4	130,3	1,3	128,6	1,0
З них:										
У міських поселеннях	16,6	0,3	17	0,3	20,74	0,3	22,65	0,2	24,68	0,2
У сільській місцевості	145,4	2,8	239	3,8	299,7	3,7	352,5	3,7	343,9	3,1

Примітка. Складено та узагальнено автором на основі [4, с. 197-199; 5, с. 197-199; 6, с. 197-199; 7, с. 195-197; 8, с.231-233].

У доходах домогосподарств, які складаються переважно з осіб середнього і похилого віку, значну питому вагу становлять доходи від власності у вигляді дивідендів, процентів по банківських вкладах чи плати за здане в оренду майно. З віком збільшується також частка коштів, спрямовуваних членами домогосподарства на заощадження (у тому числі на випадок непередбачених обставин).

У 2019 році найбільшу величину доходів від власності (2-2,3%) мали домогосподарства, які очолює чоловік або жінка віком 60 років і старше, тоді як у домогосподарствах, де основним годувальником є чоловік або жінка віком до 30 років, доходи від власності практично відсутні (0,1-0,2%). У доходах домогосподарств, які складаються, в основному, з осіб молодого віку, як правило, основною дохідною статтею є заробітна плата, а у сукупних витратах велику питому вагу займають витрати на навчання і розваги.

«Питома вага доходів від власності є найбільшою у четвертій та шостій (1,8%) децильних групах, а найменшою – у десятій (0,2%)» [8, с. 232]. «Проте, якщо проаналізувати поступлення доходів від власності в абсолютних сумах, то

ситуація кардинально змінюється: найбільшу суму доходів від власності у розрахунку на одне домогосподарство в середньому за місяць отримують домогосподарства шостої (183,35 грн.), дев'ятої (159,5 грн.) і сьомої (158,5 грн.) децильних груп, а найменшу – домогосподарства першої (60,7 грн.) та третьої групи (87,8 грн.)» [8, с. 231].

В регіональному розрізі найбільшу питому вагу доходи від власності займають у домогосподарствах Хмельницької області (341,04 грн. в місяць у розрахунку на одне домогосподарство або 3,4% його сукупних ресурсів), Миколаївської (338,33 грн. або 3,4%) і Полтавської (305,7 грн. або 3,2%) областей; найменшу питому вагу – у домогосподарствах Закарпатської (0,52 грн. або 0,0%), Львівської (7,17 грн. або 0,1%) та Рівненської (12,56 грн. або 0,1%) областей (рис. 2.5.).

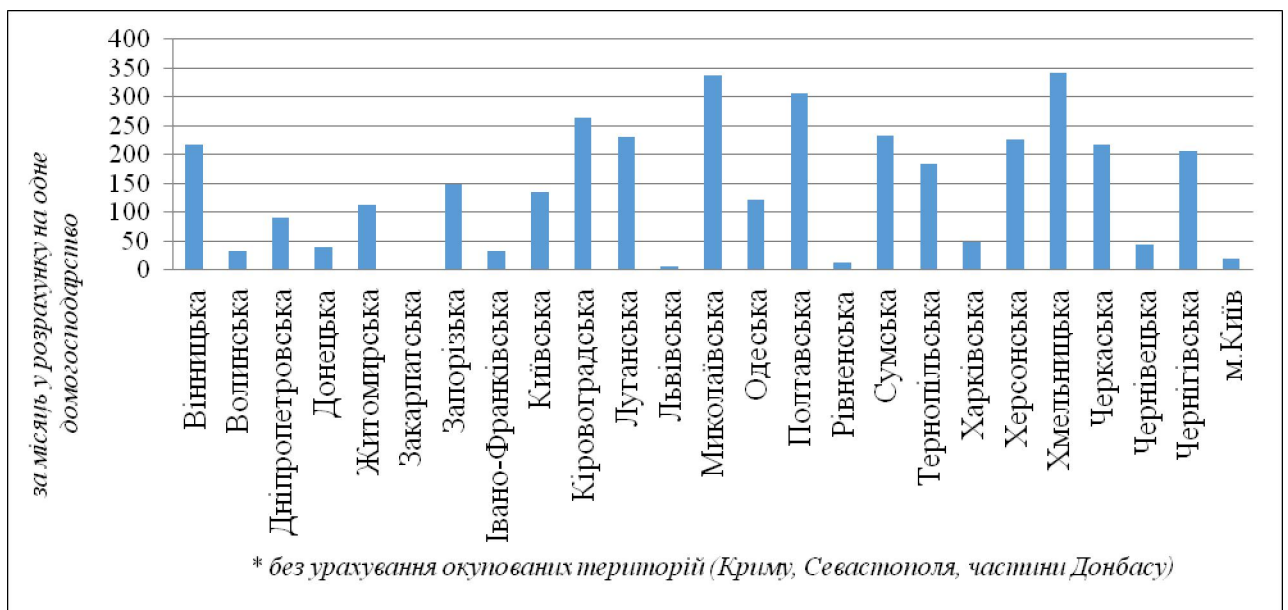

Рис. 2.5. Динаміка доходів домогосподарств від власності в територіальному розрізі у 2019 році

Примітка. Розроблено автором на основі [8, с. 292].

Отже, частка доходів від власності в Україні продовжує залишатися вкрай низькою, що свідчить про повільне залучення домогосподарств до ринкової системи господарювання та про незначну роль фінансового ринку у забезпеченні гідного рівня життя населення України. Це водночас вказує на складну фінансову ситуацію в країні та засвідчує високий рівень тінізації доходів від власності домогосподарствами. Мала частка питомої ваги доходів

від власності свідчить також і про те, що в структурі грошових доходів населення України все ще зберігається домінуюча роль заробітної плати. Це означає, що більшість українців, в основному, є працівниками найманої праці.

2.3. Оцінка ефективності поточних трансфертів в контексті формування доходів домогосподарств в Україні

Важливим джерелом доходів домогосподарств в Україні є соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, до яких відносять пенсії, стипендії, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою у тому числі: допомога по безробіттю, допомога малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей, субсидії та пільги готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, грошова допомога від родичів та інших осіб, аліменти та інші. Соціальні трансферти є невід'ємною частиною політики держави в соціальній сфері. Система соціальних трансфертів являє собою одну з передумов забезпечення соціальної справедливості в суспільстві, створення і підтримки політичної стабільності. Соціальні трансферти сприяють вирівнюванню доходів між різними соціальними групами населення і формуванню відчуття захищеності у майбутньому.

Соціальні виплати є вагомою складовою формування доходів населення. Середній показник частки соціальних допомог та інших одержаних трансфертів у структурі доходів населення України складає 31–37%, тоді як заробітної плати 40–47%. З одного боку, високий відсоток соціальних трансфертів свідчить про дієвість соціальних програм, а з іншого – про потужну систему соціальної допомоги, яка може ставати на заваді економічній активності працездатного населення. «Обсяг соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів у структурі доходів населення щорічно збільшується і в 2019 р. склав 1 173 253 млн. грн.» [8].

Визначення питомої ваги різних видів соціальних трансфертів доцільно розглядати в розрізі типів домогосподарств. Для домогосподарства, де всі дорослі працездатні, високий відсоток соціальних трансфертів може свідчити про неефективну соціальну політику, а для домогосподарства до складу якого входять непрацездатні особи він свідчить про достатній рівень соціальних трансфертів, коли, наприклад, особи похилого віку не мають необхідності заробляти додаткові до пенсії кошти.

Незважаючи на зростання обсягів соціальних виплат, чисельність населення із середньодушовими доходами у місяць, нижчими за фактичний прожитковий мінімум (3660,9 грн) продовжує залишатися вкрай високою. За даними Державної служби статистики у 2019 році чисельність таких осіб склала 8,9 млн. або 23,1% від загального населення (табл. 2.6). Це свідчить про недостатню дієвість заходів щодо підвищення рівня добробуту населення, а офіційні статистичні дані не відображають реальну ситуацію в країні.

Таблиця 2.6

Диференціація життєвого рівня населення у 2015-2019 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019
Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, млн. осіб	2,5	1,5	0,9	0,5	0,4
<i>у відсотках до загальної чисельності населення</i>	<i>6,4</i>	<i>3,8</i>	<i>2,4</i>	<i>1,3</i>	<i>1,1</i>
Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, млн. осіб	20,2	19,8	13,5	10,6	8,9
<i>у відсотках до загальної чисельності населення</i>	<i>51,9</i>	<i>51,1</i>	<i>34,9</i>	<i>27,6</i>	<i>23,1</i>

Примітка. Складено та узагальнено автором на основі [11; 41].

«За даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2019 року 40,2% респондентів повідомили, що відмовляли собі у найнеобхіднішому, а 3,5% не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування тоді, як за офіційними даними лише 1,3% від загальної чисельності населення отримували доходи нищі від прожиткового рівня» [11; 59, с.10].

Високий рівень бідності в Україні, особливо серед сімей із дітьми або непрацездатними особами працездатного віку, та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально незахищених категорій населення.

У світовій практиці найбільш розповсюдженими є соціальні трансферти всередині домогосподарства у формі взаємної допомоги між родичами, що визначає соціальну значущість самого існування інституту домогосподарства. Як правило, така допомога здійснюється у негрошовій формі (продуктами, послугами).

За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, встановлено, що найбільший обсяг грошової допомоги від родичів у 2019 році отримали домогосподарства десятої (найвищої) децильної групи (в середньому 656,55 грн. в місяць), а найменший – першої групи (328,65 грн.) (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Обсяг грошової допомоги від родичів та інших осіб для домогосподарств України у 2015-2019 рр.

(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.)

	Усі домогосподарства	у тому числі за децильними (10%-ми) групами за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць									
		Перша (нижча)	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята (вища)
2015	286,03	212,86	181,60	214,59	230,25	222,39	289,53	289,77	292,09	393,82	533,50
2016	323,51	199,86	222,43	217,25	304,21	242,90	359,97	249,57	288,34	535,09	615,63
2017	367,83	254,92	264,18	299,32	304,81	344,07	336,44	352,58	338,20	457,56	726,39
2018	433,07	384,65	320,64	374,86	479,10	502,48	527,00	538,64	408,64	329,71	461,10
2019	461,40	328,65	330,95	436,55	476,69	497,44	417,78	494,76	431,62	542,85	656,55

Примітка. Складено та узагальнено автором на [4-8].

Найбільшу частку у складі соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів складають соціальні допомоги. Найбільшу частку у

складі соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів складають соціальні допомоги. Окремі види соціальної допомоги дотепер надаються без урахування розміру доходів громадян. До таких видів допомоги належать, наприклад, окремі види державної соціальної допомоги сім'ям із дітьми: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Як наслідок, багато домогосподарств, які не завжди потребують соціальної допомоги з боку держави, все ж отримують її. В той же час, соціальна допомога, що надається домогосподарствам, які справді її потребують, не достатня для того, щоб задовольнити навіть найнагальніші їх потреби.

Розрізняють також соціальних виплат при розрахунку яких враховується загальна сума сукупного доходу їх одержувачів (що включає суму доходів кожного одержувача зокрема), яка враховується при прийнятті рішення про призначення соціальної грошової допомоги. Це такі види допомоги:

- державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;
- субсидії для відшкодування витрат на оплату комунальних послуг;
- щомісячна грошова допомога малозабезпеченим особам, що проживають разом з інвалідами I чи II групи;
- допомога на дітей одиноким матерям та допомога по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку.

Проблемами чинної системи соціальної підтримки є низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою. Лише 50–60% бідного населення (згідно з критерієм прожиткового мінімуму) одержують який-небудь вид соціальної підтримки, низька адресність при наданні соціальної підтримки. Розподіл державних соціальних трансфертів є несправедливим: менше 23% від їх загальної суми потрапляють до бідних, інші (майже 17 млрд. грн. щороку, тобто близько 6% доходів бюджету) надаються небідному населенню.

Окремим видом соціальних виплат є пенсії. Як свідчать дані таблиці 2.8, в Україні станом на 1 січня 2019 року налічувалося 11,3 млн. пенсіонерів, кожен з

яких в середньому за місяць отримував 2646,1 грн. пенсії. Проведений аналіз засвідчив, що середній розмір пенсії у 2015-2019 роках зріс із 1581,5 грн. у 2015 році до 2646,1 грн. у 2019 році, тобто більше, ніж у 1,7 рази.

Таблиця 2.8

Динаміка середнього розміру місячної пенсії та кількості пенсіонерів в Україні у 2015 – 2019 роках

	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн.				Кількість пенсіонерів, тис. осіб
	усього	у тому числі:			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
2015	1581,5	1573,0	1432,1	1433,1	12147,2
2016	1699,5	1690,3	1545,2	1640,3	12296,5
2017	1828,3	1808,9	1705,9	1803,0	11956,2
2018	2479,2	2556,7	2000,9	2368,0	11725,4
2019	2646,1	2648,24	1994,94	2254,57	11 334,7

Примітка. Складено та узагальнено автором на основі [40; 53].

«Загальний розмір пенсій, виплачених у 2019 році в середньому за місяць на одне домогосподарство, становив 1982,59 грн. (або 16,4 % загальної величини сукупних ресурсів домогосподарств України), допомог по безробіттю – 22,66 грн. (або 0,2%)» [8]. «Причому питома вага зазначених соціальних трансфертів від держави у сільських домогосподарствах є значно більшою в порівнянні з міськими. Це можна пояснити тим, що, по-перше, на селі залишаються жити в основному люди похилого віку (пенсіонери), а молодь намагається виїжджати до міста як у пошуках роботи, так і кращого життя; по-друге, у сільській місцевості значно менше шансів знайти роботу у порівнянні з містами, відтак і допомоги по безробіттю в сільських домогосподарствах в 2,6 рази перевищують аналогічні виплати у міських» [8].

Найбільшу питому вагу у структурі сукупних ресурсів пенсії формують у домогосподарствах Житомирської та Чернігівської (20%), Сумської (20,2%), Харківської (20,8%), Запорізької (21,5%), Полтавської (21,6%), Луганської

(23,9%), Донецької (25,7%) областей; найменшу – Івано-Франківській (12,6%), Одеській (13,7%), Львівській (14,2%) та Закарпатській (14,6%) області (рис. 2.7.).

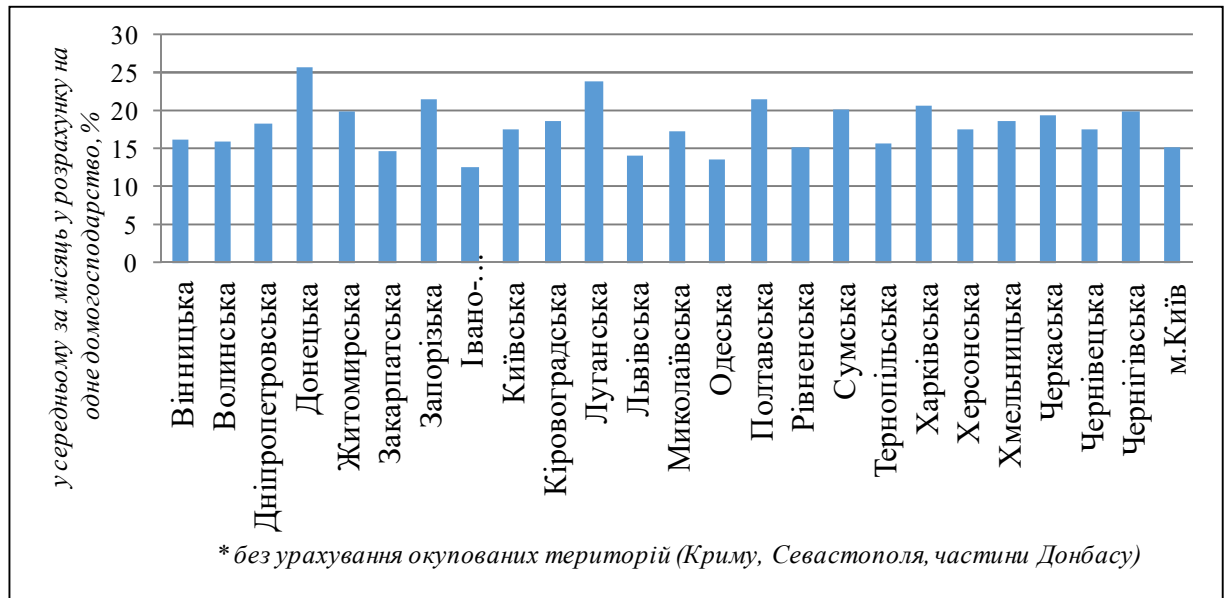

Рис. 2.7. Питома вага пенсій у структурі сукупних ресурсів у територіальному розрізі у 2019 році

Примітка. Розроблено автором на основі [8, с. 292].

Таким чином, аналіз окремих складових соціальних трансфертів свідчить, що не зважаючи на збільшення обсягів фінансування соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів і зростання рівня доходів населення, проблема зменшення рівня диференціації доходів населення не втрачає своєї актуальності. Проведений аналіз показав, що роль соціальних трансфертів у формуванні доходів домогосподарств є вагомою, проте рівень їх дієвості на сучасному етапі розвитку економіки України, з урахуванням поточної ситуації, є вкрай низьким.

Висновки до розділу 2

Аналіз особливостей формування та використання доходів домогосподарств в Україні, дозволив зробити наступні висновки:

1. Найбільшу питому вагу у структурі грошових доходів домогосподарств становить оплата праці. Незважаючи на постійне і доволі суттєве зростання номінальних доходів домогосподарств України, їхні реальні доходи зростають значно повільніше, що пов'язано, передусім, із впливом інфляції на їх величину. При цьому за міжнародними стандартами рівень оплати праці в Україні є досить низьким та помітно відстає від економічно розвинених країн світу, що потребує кардинальних змін як безпосередньо в організації оплати праці, так і в процесах розподілу доходів загалом.

2. Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників в Україні дуже суттєво вирізняється по регіонах. Найбільші доходи домогосподарств у регіонах з промисловою спеціалізацією, продукція яких має експортну спрямованість. І, навпаки, найбільш бідні регіони – це ті, у яких або низька частка промислового сектора в цілому, або домінуючі галузі перебувають у критичному становищі, що пов'язано з низькою конкурентоспроможністю їх продукції.

3. Важливим джерелом доходів домогосподарств є доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, які домогосподарства отримують у вигляді прибутку і змішаного доходу. Розвиток даної сфери пов'язаний із пошуком стабільного і надійного джерела доходу з можливістю належної самореалізації. Питома вага цих доходів демонструє сталу тенденцію до зростання. Та незважаючи на це, за підсумками 2019 р. вона становила лише 5% сукупних номінальних доходів домогосподарств;

4. Одним із потенційно важливих джерел формування доходів вітчизняних домогосподарств є доходи від власності, хоча їхня частка продовжує залишатися вкрай низькою, що свідчить про надто повільне залучення домогосподарств до ринкових відносин та незначну роль фінансового ринку в забезпеченні належного рівня життя населення;

5. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що важливим джерелом доходів домогосподарств в Україні продовжують залишатися соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, до яких належать

пенсії, стипендії, всі види отримуваної населенням допомоги із фондів соціального страхування, компенсаційні виплати і пільги, благодійна допомога. Більшу частину соціальних трансфертів отримують громадяни, які належать до групи забезпечених. При призначанні окремих видів соціальних виплат не враховується рівень доходів отримувачів, що робить їх доступними для громадян, які не потребують соціального захисту. В той же час обсяги соціальної допомоги, що призначається тим категоріям населення, які дійсно мають у ній потребу, не дозволяє їм задовольняти основні потреби.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

3.1. Резерви зростання доходів домогосподарств в Україні

Забезпечення високого рівня доходів домогосподарств є однією із важливих функцій будь-якої держави. Україна в цьому сенсі не є винятком, задекларувавши це у відповідних законодавчо-нормативних документах та ратифікувавши низку міжнародних актів. Аналіз динаміки доходів домогосподарств показує, що за останні роки номінальні доходи частково зростали, але значно зменшилися реальні доходи. Нагальними залишаються такі проблеми як, низький рівень оплати праці більшості працюючого населення, значна частка соціальних трансфертів у структурі доходів, посилення диференціації доходів, наявність значної чисельності громадян, що отримують доходи нижче прожиткового рівня тощо. Наявність значної кількості проблем потребує пошуку нових резервів зростання доходів домогосподарств в Україні.

Існують різні резерви зростання доходів домогосподарств. Серед них: більш кваліфікована праця; накопичення капіталу; технічний прогрес; поліпшення економічної організації суспільства. Таким чином, на рис.3.1. окреслено основні напрями збільшення доходів домогосподарств, а саме: державне регулювання; оптимізація доходів працівників на мікрорівні; індивідуальний підхід до координації власних доходів безпосередньо домогосподарствами.

Участь держави у формуванні доходів домогосподарств виявляється у трьох основних формах: немонетарна складова – система пільг; монетарна складова – соціальні допомоги та пенсійне забезпечення; ринок праці – регулювання рівня заробітної плати, передусім встановлення її мінімального розміру. У всіх трьох напрямках в Україні наразі наявні проблеми.

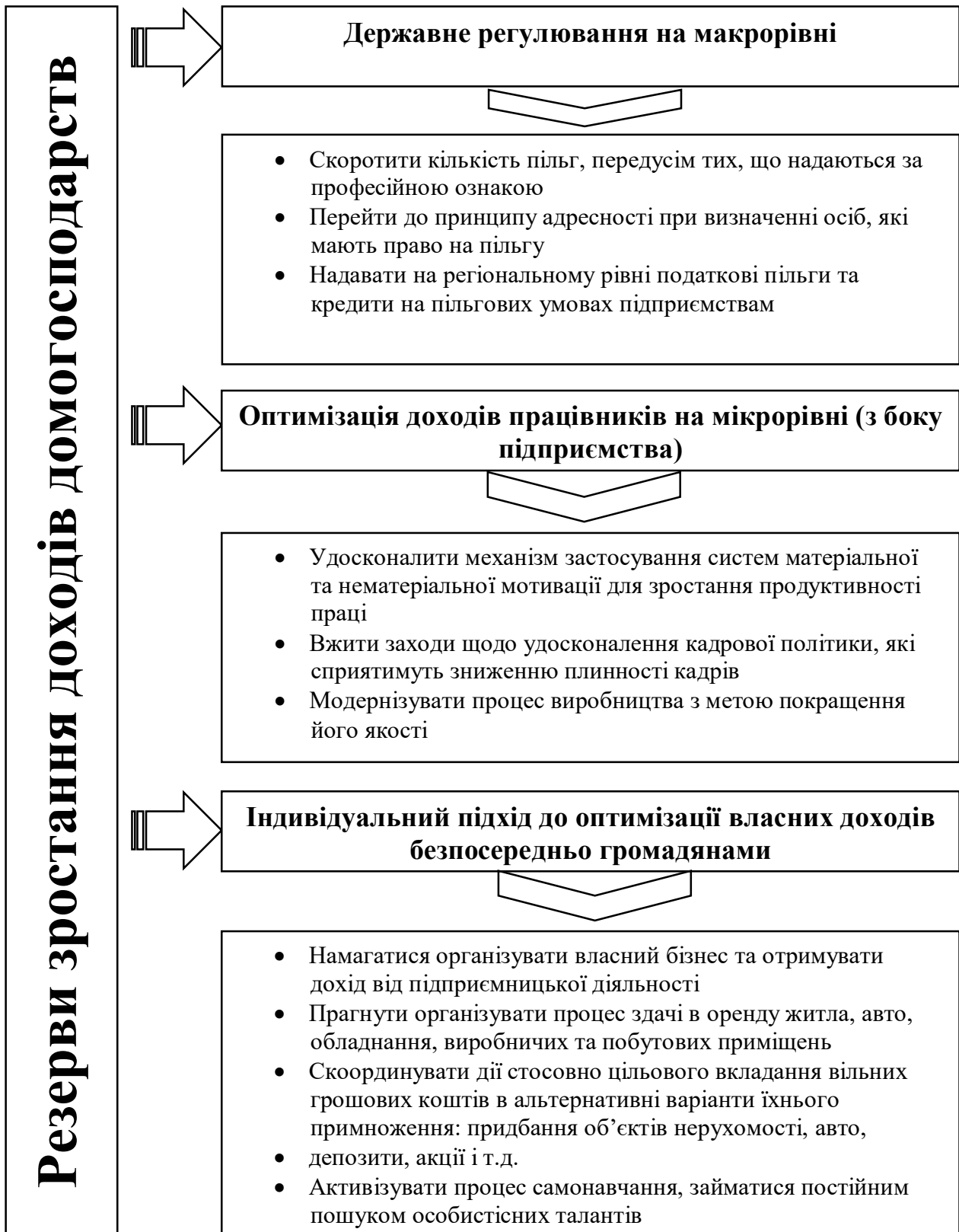

Рис. 3.1. Напрями оптимізації джерел доходів домогосподарств

Примітка. Складено автором на основі [51, с. 50].

Фінансування чинної системи пільг потребує значних бюджетних ресурсів. Загальна кількість пільг в Україні оцінюється у 300-600 (тобто їх

кількість неможливо навіть приблизно підрахувати), повноваження з їх надання розпорошено між різними відомствами. Це унеможлиблює облік пільг, контроль за ними, значно ускладнює їх оптимізацію. «Одержувачами більшості пільг є не бідні, а «середній клас», які порівняно краще обізнані із своїми правами, тому мають більше можливостей отримати підтримку від держави. Загальна чисельність громадян, які мають право на використання певних пільг в Україні, становить близько 15 мільйонів осіб» [41]. Економічна криза загострює питання про неможливість подальшого фінансування державою такої системи.

До необхідних напрямів вдосконалення системи пільг відносять перехід до принципу адресності при визначенні осіб, які мають право на ту чи іншу пільгу, що означає урахування рівня доходу та реальних потреб людини; скасування частини пільг, передусім тих, що надаються за професійною ознакою. Серед причин, через які подібне реформування навіть не починається, доцільно виділити небезпеку суспільного обурення, успадковані з радянських часів «патерналістські» настрої суспільства, згідно з якими турбота про громадян є прямим обов'язком держави.

Основними напрямками подальшого вдосконалення у сфері соціальних допомог та пенсійного забезпечення мають стати такі: введення ефективного механізму збільшення пенсії; введення обмежувального рівня максимальної пенсії для громадян; диференційований підхід до розмірів пенсій з урахуванням стажу; введення пенсії не нижче, як рівень прожиткового мінімуму; введення для громадян уніфікованих правил пенсійного забезпечення, розробка заходів та механізмів стимулювання щодо створення ринкових передумов формування недержавних пенсійних фондів (зокрема, зменшення податкового навантаження); регулювання використання пенсійних коштів; встановлення обґрунтованих розмірів внесків на пенсійне страхування; посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення; вдосконалення механізму надання соціальних допомог; регулювання умов виходу на пенсію;

регулювання використання пенсійних коштів; посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення

Важливими резервами зростання доходів домогосподарств є регулювання заробітної плати шляхом забезпечення гарантій мінімального розміру оплати праці; підтримання достатнього життєвого рівня громадян; підтримки купівельної спроможності грошових доходів населення в умовах зростання цін. Основними інструментами реалізації зазначених заходів є підвищення розміру мінімальної заробітної плати; встановлення розмірів і умов оплати праці працівників підприємств та організацій, що фінансуються чи дотуються із бюджету; удосконалення механізму індексації грошових доходів населення; посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оплати праці тощо.

В сучасних умовах доцільно виокремити також негативний вплив тіньової економіки на доходи домогосподарств. Відтворення доходів населення, розподіл та у подальшому їх перерозподіл знаходиться під впливом тіньової економіки. Чимала частка вітчизняних домогосподарств спрямована на одержання прихованого доходу, який пов'язаний з недотриманням норм законодавства та інших юридичних норм. Одним зі шляхів покращення рівня доходів домогосподарств вважаємо проведення боротьби з тіньовою економікою шляхом обмеження обігу готівкових грошей. Громадяни, які користуються «можливостями» тіньової економіки, зазвичай використовують готівкові розрахунки і таким чином уникають відстеження банківських транзакцій.

Підвищення рівня доходів домогосподарств залежить від діяльності та розвитку підприємств, на яких працюють члени домогосподарства. Стосовно оптимізації структури доходів на українських підприємствах були запропоновані до запровадження наступні пропозиції. Необхідно в першу чергу:

– переглянути положення про преміювання та удосконалити його за рахунок уточнення методики розрахунку премій;

- підвищити кваліфікацію працівників за рахунок впровадження додаткових тренінгів;
- для зростання продуктивності праці використовувати матеріальну та нематеріальну мотивацію;
- модернізувати виробництво з метою покращення його якості;
- вжити заходи щодо удосконалення кадрової політики, які сприятимуть зниженню коефіцієнту плинності кадрів.

Використання гнучкої тарифної системи, буде сприяти росту продуктивності праці на підприємствах за рахунок матеріальної зацікавленості й стимулювання робочих підприємства, саме за рахунок того що, заробіток працівника індивідуалізований і прив'язаний до фактичних результатів праці. При використанні цієї системи можна дотримуватися правильних співвідношень у заробітній платі окремих категорій робітників, тому що, при визначенні розміру оплати праці враховуються не тільки стаж, кваліфікація, професійна майстерність, але й значимість працівника для підприємства, його здатність досягти певних цілей, роблячи свій внесок у розвиток підприємства, а також заробіток працівника індивідуалізований і прив'язаний до фактичних результатів праці.

Рівень доходів домогосподарства визначається також індивідуальним підходом до оптимізації власних доходів кожним громадянином. Доцільно мати бажання заробляти більше, отримувати більший дохід, прагнути бути кращим, займатися саморозвитком, самонавчанням, самомотивацією. Існує безліч бар'єрів, які змушують членів домогосподарства відмовитися від більшого заробітку: темперамент, оточення, життєві принципи, схильність до лєні, необізнаність в правових аспектах, страх помилки, страх невдачі, страх розчарування, страх втрати зв'язків, страх втрати засобів і т.д. Лише контроль над собою та прагнення досягти генеральної цілі кожного працівника мають виправдати всі сподівання щодо розвитку майбутнього, реалізацію визначених дій.

На нашу думку, для домогосподарств резервами зростання доходів можуть бути наступні заходи:

– намагатися організувати власний бізнес та отримувати дохід від підприємницької діяльності. Дослідження показують, що більшість населення країни незалежно від сфери діяльності, прихильності до політичної сили, рівня освіти, прагнуть організувати «своє діло». Так склалося, що коли працівник приймає безпосередню участь в управлінні будь-якими власними ресурсами, він набагато ретельніше, економніше та раціональніше їх використовує, ніж якщо ці ресурси є власністю будь-чиєю іншою: держави, колективу, організації. Власник бізнесу є також генератором розподілу отриманого прибутку, і звичайно, в цьому випадку більшу частину коштів привласнює;

– скоординувати дії стосовно цільового вкладання вільних грошових коштів в альтернативні варіанти їхнього примноження: придбання об'єктів нерухомості, авто, депозити, акції і т.д. Більшість домогосподарств не можуть й досі пристосуватися до умов сьогодення, не можуть забути про наскрізний обман та шахрайства 90-х років (МММ, ощадні книжки та інше), звикнути до неякісної та недобросовісної конкуренції, переманювання клієнтів, і тому зберігають вільні кошти «в книжці». На сьогоднішній день зберігання грошових коштів на депозитних рахунках в банках є елементом запобігання їх знеціненню, а не одержанням прибутку. Неприпустимим є факт їх зберігання вдома, коли рівень інфляції на рівні 30-35%. Тому, як показує практика та аналіз наукових джерел, необхідно вкладати гроші: по-перше, в об'єкти нерухомості; по-друге, в придбання акцій, авто; і по-третє, розміщати їх на депозитах;

– прагнути організувати процес здачі в оренду житла, авто, обладнання, виробничих та побутових приміщень. Якщо ж домогосподарство є власником майна, яке може приносити значний рівень доходів, та не використовує дану можливість – це не є виправданим. В країнах західної Європи стає дуже популярним здача в оренду автомобілів, що в США вже вважається нормою, а

на Україні взагалі важко знайти авто в оренду, не кажучи вже про прокат авто на декілька діб. Це ринок, який лише розвивається на території нашої країни;

– активізувати процес самонавчання, займатися постійним пошуком особистісних талантів. Будь-хто із членів домогосподарства – це індивідуальність, генератор ідей, скарбниця прихованих талантів, які необхідно виявляти та вміти їх використовувати з метою одержання прибутку для задоволення життєво необхідних потреб. Не існує в світі людини, яка не могла б досягти певних позитивних результатів хоча б в якому-небудь промислі. Однак для цього треба на протязі всього життя натхненно працювати над собою та постійно займатися самоорганізацією та самонавчанням в тому напрямі, який приносить задоволення. Лише в тому випадку, коли працівник отримує задоволення від роботи або дій, які він виконує, можливий неабиякий результат.

Отже, формування доходів домогосподарств напряму залежить від економічного зростання держави. Протягом останніх років офіційна статистика в Україні фіксувала зростання грошових доходів домогосподарств та зниження частки натуральних доходів і трансфертів у вигляді пільг та субсидій. Проте реальний рівень доходів домогосподарств залишається дуже низьким. Відтак, виникає необхідність у формуванні резервів зростання доходів домогосподарств. Рівень доходів населення та джерела їх отримання мають бути оптимізовані за трьома напрямками: держава, підприємство, громадянин. Застосування дієвих інструментів формування доходів домогосподарств сприятиме соціально-економічному розвитку країни, зростанню доходів населення, активізації підприємницької діяльності та забезпечення населення соціальними стандартами тощо.

3.2. Зарубіжний досвід формування доходів домогосподарств та можливості його імплементації в українських реаліях

Формування доходів домогосподарств є однією з найважливіших соціально-економічних проблем, оскільки реальні доходи характеризують рівень добробуту, можливість задоволення матеріальних та духовних потреб і подальший розвиток індивіда.

Державна політика формування доходів домогосподарств у зарубіжних країнах спрямована на приріст доходів та на запобігання зниженню рівня життя населення. Втім досвід формування доходів домогосподарств у різних держав має свої особливості, зокрема країн пострадянського простору, Азії та Європейського Союзу. Так, переважна частина доходів домогосподарств Республіки Білорусь формується за рахунок оплати праці (61,7%), а також за рахунок трансфертних платежів населенню (22,8%). Частка доходів від підприємницької діяльності та інших видів діяльності, що приносить дохід, становить 8,2%, а частка доходів від власності – 7,3% (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Доходи домогосподарств Республіки Білорусь у 2019 році

Примітка. Складено на основі [15].

«Разом з тим, у структурі споживчих витрат 39% спрямовується на продукти харчування; 7% – на комунальні послуги; транспорт і зв'язок – 15%; освіту, культуру та відпочинок – 6–7%» [15].

Доходи:	Значення,%
оплата праці	61,7
від підприємницької діяльності та іншої діяльності, яка приносить дохід	8,2
Трансферти населенню	22,8
Доходи від власності та інші доходи	7,3

Переважаюча частина доходів домогосподарств Республіки Казахстан формується за рахунок трудової діяльності (78–80%) з них 68% – це доходи від роботи за наймом і 10–12% – доходи від самозайнятості та підприємницької діяльності (табл. 3.2). Соціальні трансферти у доходах домогосподарств Казахстану становлять 14,1%, що є достатньо невисоким результатом, порівняно з іншими досліджуваними країнами. Проте доходи від власності

складають лише 0,4%. Водночас матеріальна допомога від родичів – 3,2%, у структурі витрат домогосподарств переважають споживчі витрати (92,8%), з них 45,8% – витрати на продовольчі товари. Сплата податкових платежів становить лише 0,2%.

Таблиця 3.2

Доходи домогосподарств Республіки Казахстан у 2019 році

Доходи:	Значення, %
Дохід від трудової діяльності, у т.ч	78,3
дохід від роботи за наймом	68,0
дохід від самозайнятості та підприємницької діяльності	10,3
Соціальні трансферти	14,1
Дохід від власності	0,4
Матеріальна допомога від родичів/аліменти та інші доходи	3,2

Примітка. Складено на основі [17].

Таким чином, структура витрат домогосподарств країн пострадянського простору свідчить про те, що це незаможні країни, в яких середньостатистичне домогосподарство витрачає майже половину своїх доходів на продукти харчування. У країнах колишнього СРСР, зокрема в Білорусії та Казахстані значна увага приділяється формуванню політики подолання бідності, розробці та реалізації відповідних державних програм. Динаміка зростання доходів домогосподарств Білорусії впродовж останнього десятиліття значно відстає від української. Якщо в Україні з початку 2011 року й до початку 2020 року середні зарплати зросли на 90%, то в Білорусії – лише на 40%. Отже, на сьогодні в Білорусії та Казахстані доходи домогосподарств не відповідають сучасним стандартам життя суспільства, а соціально-економічне становище потребує термінових змін та державного регулювання, адже законодавчо-нормативна база є застарілою і не дієвою.

Заробітна плата у структурі доходів домогосподарств Туреччини становить близько 50%, дохід від підприємницької діяльності (20%) є одним із найвищих показників у світі, у т. ч. і серед країн ЄС, що свідчить про сприятливий бізнес-клімат в країні (табл. 3.3). Так, податкове навантаження на

бізнес в Туреччині є одним з найнижчих серед країн Організації економічного співробітництва та розвитку. Ставка корпоративного податку не перевищує 20% при середньому значенні по країнах ОЕСР 25%. У Туреччині діє система стимулів, що охоплює 4 спеціальні режими оподаткування як для резидентів, так і нерезидентів. Соціальні трансферти становлять 20%, переважна частина з яких є пенсійними виплатами. Домогосподарства Туреччини витрачають близько 25% свого бюджету на харчування, що відповідає середньоєвропейським показникам. Крім того, значну частину коштів домогосподарства витрачають на відпочинок та заклади громадського харчування (близько 10%).

Таблиця 3.3

Доходи домогосподарств Туреччини у 2019 р.

Доходи:	Значення, %
Заробітна плата	49,7
Нерегулярний дохід (тимчасовий)	2,8
Дохід від підприємницької діяльності та іншої діяльності	18,8
Дохід від власності	5,9
Соціальні трансферти	20,0
Перекази між домогосподарствами	2,6
Інші доходи	0,2

Примітка. Складено на основі [19].

У сучасних умовах в Україні доцільно використати досвід Туреччини у сфері активізації малого бізнесу з метою збільшення доходів домогосподарств від підприємницької діяльності. Серед основних напрямків активізації підприємництва доцільно виокремити наступні:

– підтримка в залученні висококваліфікованих кадрів, що дасть можливість малому і середньому бізнесу наймати співробітників з вищою освітою і досвідом ведення міжнародної зовнішньоторговельної діяльності, заробітна плата яким буде сплачуватись з державного бюджету;

– підтримка у зміцненні позитивного іміджу українських брендів за кордоном, що має на меті підвищити конкурентоспроможність підприємств малого та середнього бізнесу на ринках зарубіжних країн. Стимулюючи появу на міжнародному ринку якісних українських товарів, держава відшкодовує від 60 до 90% витрат фірм-експортерів, пов'язаних з проведенням презентацій і рекламних кампаній їхньої продукції за кордоном.

Отже, існуюча в Туреччині правова і податкова система, а також різні методи державної підтримки позитивно впливають на розвиток підприємництва.

Для аналізу досвіду формування доходів домогосподарств країн ЄС доцільно розглянути Литву, Чехію, Хорватію, Румунію, Німеччину. Порівнювати показники країн ЄС доволі складно, оскільки кожна із них має свою специфіку економічного та соціального розвитку, різні показники і темпи економічного зростання. Структура доходів домогосподарств обраних країн ЄС відображена у табл. 3.4. Так, переважна частина доходів домогосподарств обраних для аналізу країн ЄС формується за рахунок зайнятості, зокрема заробітної плати (від 50 до 65%), частка доходів від самозайнятості (10–15%). При цьому не у всіх країнах ЄС спостерігається позитивна динаміка надходжень від власності. Так, найкращий результат спостерігаємо в Німеччині (близько 10%). В інших досліджуваних країнах показник коливається в межах 0,7–2,0%. Значна частина доходів домогосподарств у цих країнах формується за рахунок соціальних трансфертів, насамперед – пенсійних виплат (20–28%), що є співставним із вітчизняною практикою, однак для України така частка соціальних трансфертів є значним навантаженням на державні фінанси.

Узагальнення і вивчення європейського досвіду для України полягає у зменшенні виплат для безробітних членів домогосподарства з метою збереження їх стимулу до праці. Домінуючою нормою в країнах Європейського Союзу є те, що молодь та населення середнього віку для одержання допомоги повинні бути активними на ринку праці. Вищий рівень допомоги і більша тривалість виплати зменшують бажання у домашніх господарств шукати

роботу чи прийняти пропозицію працювати, а це не прискорює скорочення числа безробітних. Економічна політика держави має бути направлена на створення таких умов в країні, коли працездатні члени суспільства чесною і продуктивною працею зможуть забезпечувати достойний рівень життя собі та своїй родині.

Таблиця 3.4.

Доходи домогосподарств окремих країн Європейського Союзу у 2019 році

Доходи:	Значення, %						
	Литва	Чехія	Хорватія	Болгарія	Румунія	Німеччина	Швейцарія
Заробітна плата	60,9	60,7	50,4	54,3	56,4	62,7	63,2
Самозайнятість	11,8	13,2	14,4	6,2	15,4	0,8	12,4
Від власності	1,8	-	1,2	0,7	1,3	9,7	4,3
Пенсія, пільги та допомоги	24,8	23,3	20	27,7	22,4	22,2	18,9
Регулярні перекази з інших домогосподарств	0,5	-	-	1,3	-	-	-
Інші доходи (доходи поза заробітною платою, виручка від продажів)	0,9	2,78	14,1	6,5	4,5	4,7	1,2

Примітка. Складено на основі [14; 16; 18; 20; 21; 22; 23].

У країнах з розвинутою економікою одним з найважливіших елементів політики доходів є програми економічного захисту мінімального доходу домогосподарства. Вони мають на меті захистити домогосподарство від ризику втрати доходу в критичних ситуаціях у випадку, коли члени домогосподарства не можуть забезпечити своє матеріальне існування. У Німеччині, Іспанії, Франції програми по захисту доходу функціонують як частина національної системи соціального захисту, але при цьому соціальна допомога надається у разі, коли вичерпані всі можливості отримання іншої допомоги. Вона може бути надана тимчасово, поки очікується інша допомога.

Як свідчить європейський досвід, домогосподарства прагнуть покращити свій добробут примножуючи доходи за рахунок інших джерел надходжень, на що впливає в значній мірі рівень фінансової грамотності. Вітчизняні домогосподарства мають поділяти європейські цінності, вміти складати

власний бюджет, з відповідальністю ставитись до власних фінансових рішень, займатись довгостроковим фінансовим плануванням, заощаджувати, контролювати свої фінансові рахунки, розсудливо використовувати кредити та управляти боргами. Кількість країн, які приймають і реалізують програми фінансової грамотності, зростає щороку. «Зокрема, в Європі діє більше 180 програм підвищення фінансової грамотності населення» [49]. До реалізації програм фінансової грамотності залучені державні організації, некомерційні громадські організації, приватні компанії.

Однією із основних проблем України є наявність тіньового ринку праці. За прогнозами різних експертів, сьогодні в рамках тіньової зайнятості отримують доходи близько третини домогосподарств. У вирішенні даної проблеми фундаментальним є досвід Швейцарії, оскільки заробітна плата в цій країні є легальною в усіх працівників, а усі внески сплачуються у встановлених законом обсягах. Як наслідок, самі домогосподарства більшою мірою фінансують власний соціальний захист. Україна ж витрачає дуже значні кошти на соціальні трансферти домогосподарствам, оскільки ті кошти, що потрапляють у відповідні фонди, не здатні покрити передбачені витрати навіть у тих низьких обсягах, в яких вони встановлені.

Отже, проблема формування доходів домогосподарств є комплексною та потребує застосування конкретних заходів як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих домогосподарств. Вважаємо, що для досягнення збалансованості фінансів домогосподарств доцільно застосовувати зарубіжний досвід, особливо у частині запровадження програм фінансової грамотності населення та створювати сприятливі умови для започаткування власної справи. А отримання в доходах підвищеної частки від оплати праці, дивідендів, процентів від володіння власністю приведе до формування і зміцнення середнього класу, що для України на шляху до інтеграції в світову економіку є одним із найважливіших завдань. На нашу думку, це потенційні напрями удосконалення формування доходів домогосподарств в Україні.

Висновки до розділу 3

Відтак аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду формування доходів домогосподарств, дав змогу сформулювати наступні висновки:

1. Резерви збільшення доходів домогосподарств мають бути оптимізовані за трьома напрямками: держава, підприємство, громадянин. На рівні держави доцільно скоротити кількість пільг та перейти до принципу адресності при визначенні осіб, які мають право на пільгу. На рівні підприємства необхідно підвищити рівень доходу і мотивації працівників, шляхом модернізації виробництва та удосконалення механізму застосування систем матеріальної та нематеріальної мотивації для зростання продуктивності праці. На рівні громадян необхідно мати бажання заробляти більше, отримувати більший дохід, прагнути бути кращим, займатися саморозвитком, самонавчанням, самомотивацією.

2. Вдосконалення формування доходів вітчизняних домогосподарств доцільно провести із урахуванням передового зарубіжного досвіду. Формування доходів домогосподарств країн пострадянського простору, зокрема Білорусі та Казахстану, відбувається шляхом проведення політики подолання бідності. Сформована модель політики, призвела до того, що в Білорусі рівень життя домогосподарств неухильно знижується. Проблеми, які і до сьогодні переживають країни пострадянського простору, ставлять під сумнів перспективність даної моделі формування доходів домогосподарств.

3. Доцільним є використання досвіду Туреччини у сфері активізації малого бізнесу з метою збільшення доходів домогосподарств від підприємницької діяльності. Надзвичайно актуальним залишається удосконалення механізму формування та нагромадження фінансової бази домогосподарств, її державне регулювання та удосконалення, шляхом розвитку та державної підтримки підприємницької діяльності та популяризації позитивного іміджу українських товарів за кордоном на прикладі Туреччини.

4. Враховуючи передовий досвід країн Європейського союзу, державне регулювання доходів домогосподарств України має бути переорієнтоване із соціальних програм по утриманню працездатної частини на їх самозабезпечення, залучення одержувачів допомоги в суспільне виробництво, в професійну підготовку. Разом з тим, світовий досвід підтверджує факт необхідності реалізації програм підвищення фінансової грамотності домогосподарств з метою збільшення їхніх доходів та якості життя у цілому.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження сформульовано ряд концептуально-теоретичних, методологічних та науково-практичних висновків, спрямованих на реалізацію мети кваліфікаційної роботи:

1. Доходи домогосподарств є важливою сферою фінансової системи України. У сучасних умовах домогосподарства стають дедалі активнішими учасниками фінансових відносин, взаємодіючи з державою, підприємствами та організаціями, а також інституціями фінансового ринку. Розміщуючи особисті заощадження на депозитних рахунках, інвестуючи їх в цінні папери домогосподарства забезпечують насичення ресурсами фінансового ринку. З іншого боку, домогосподарства, за умов дефіциту їх бюджетів, виступають у ролі позичальників фінансових ресурсів на ринку фінансових послуг.

2. Дослідження наукових підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до трактування сутності поняття «доходи домогосподарств» дає підстави зробити висновок, що останні являють собою грошові засоби (власні та залученні), що знаходяться в розпорядженні членів домашніх господарств, та використовуються на здійснення різних витрат, з метою забезпечення власних потреб та на виконання фінансових зобов'язань.

3. Основними джерелами формування фінансових ресурсів домашніх господарств є заробітна плата, пенсії, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, продажу сільськогосподарської продукції особистого і домашнього майна, нерухомості, допомоги, пільги, субсидії, стипендії та інші види грошових та негрошових доходів. Рівень перелічених доходів домогосподарств залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів: рівень безробіття, стан економіки, інфляція, продуктивність праці, складність і умови праці, кваліфікація. Усі фактори впливу формування доходів домогосподарств запропоновано поділити на три рівні, а саме: фактори мікрорівня або особисті фактори, фактори мезорівня (залежать від підприємства, де працює робітник) та фактори макрорівня (пов'язані з національною економікою).

4. Усі види доходів домашніх господарств об'єднують у три групи: доходи від поточної діяльності; доходи від активів; соціальні доходи та інші доходи. Подальші дослідження доходів домогосподарств дозволили розширити існуючу класифікацію та виділити наступні класифікаційні ознаки: за розміром та значенням, за надійністю та суспільним визнанням; за рівномірністю надходження та матеріально-речовою формою. Участь домашніх домогосподарств у суспільному виробництві в умовах ринкової економіки визначає існування різних видів та можливих джерел отримання доходу, що зумовлює певну складність у їх чіткому виокремленні та групуванні.

5. Основне джерело формування доходів вітчизняних домогосподарств – це заробітна плата, яка характеризується значною галузевою і територіальною диференціацією. Державна політика регулювання доходів населення у сфері оплати праці передусім має бути спрямована на: удосконалення законодавства про оплату праці, зокрема з посилення контролю за дотриманням законодавства про оплату праці та за своєчасною виплатою заробітної плати; реформування системи оплати праці у напрямку підвищення заробітної плати; розроблення та реалізацію державними органами заходів, спрямованих на підвищення мотивації до високопродуктивної праці, що призведе до росту заробітної плати; зменшення необґрунтованої надмірної міжгалузевої диференціації в оплаті праці, дозволить істотно підвищити розмір заробітної плати у галузях та забезпечуватиме їм науково-технічний прогрес, що, своєю чергою, економічно і фінансово оздоровить підприємства цих галузей; реалізацію комплексу правових, організаційно-економічних заходів, які спрямовані на легалізацію тіньових доходів населення; підвищення купівельної спроможності населення через проведення індексації його грошових доходів.

6. Важливим джерелом трудових доходів домогосподарств є доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, які домогосподарства отримують у вигляді прибутку і змішаного доходу. Питома вага доходів домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості не є надто високою (5%). Отже, актуальним залишається удосконалення механізму

формування та нагромадження фінансової бази домогосподарств, її державне регулювання та удосконалення, шляхом розвитку та державної підтримки підприємницької діяльності та самозайнятості населення, особливо на селі, що дозволить зміцнити фінансову спроможність домогосподарств та перетворити заощадження домогосподарств в інвестиційний капітал.

7. Одним із потенційно важливих джерел формування доходів вітчизняних домогосподарств є доходи від власності, хоча їхня частка продовжує залишатися вкрай низькою, що свідчить про надто повільне залучення домогосподарств до ринкових відносин та незначну роль фінансового ринку в забезпеченні належного рівня життя населення. Важливим пріоритетом у цій сфері є досягнення такого рівня доходів домогосподарств, за якого б існувала можливість після задоволення всіх найважливіших потреб здійснювати заощадження з метою інвестування в різні активи та отримувати додаткові доходи.

8. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що важливим джерелом доходів домогосподарств в Україні продовжують залишатися соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, до яких належать пенсії, стипендії, всі види отримуваної населенням допомоги із фондів соціального страхування, компенсаційні виплати і пільги, благодійна допомога. Для підвищення дієвості системи соціальних трансфертів у нашій державі доцільно змістити акценти з пасивних форм соціального захисту на ширше використання форм активної соціальної допомоги для стимулювання економічної самостійності домогосподарств. Вплив держави на нерівність розподілу доходів домогосподарств за допомогою трансфертних виплат повинен бути помірним, бо інакше він підриватиме стимули до високопродуктивної праці та звужуватиме можливості економічного зростання країни.

9. Підвищення добробуту домогосподарств та його наближення до європейських стандартів є найважливішим завданням держави, що відповідає цілям сталого розвитку. Україна значно відстає від більшості європейських

країн за рівнем оплати праці та пенсійного забезпечення. Відтак для досягнення збалансованості доходів домогосподарств доцільно застосовувати зарубіжний досвід, особливо у частині запровадження програм фінансової грамотності населення та створювати сприятливі умови для започаткування власної справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белозеров С.А. Финансы домашнего хозяйства: инвестиционный аспект. СПб: Изд-во. С.-Петербур. Ун-та, 2006. 52 с.
2. Борейко В.І. Інновація як основа економічного зростання. *Актуальні проблеми економіки*. 2018. №9. 42-49 с.
3. Булавинець, В. М. Диференціація доходів домогосподарств через призму сучасних реалій. Другі наукові читання пам'яті С.І. Юрія: збірник наукових праць. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С.11-15. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/13104/1> (дата звернення: 18.09.2020).
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики, 2015. 380 с.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики, 2016. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm (дата звернення: 11.10.2020).
6. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики, 2017. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_vrdu2017_pdf.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
7. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. – Київ: Державна служба статистики, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_NTTK_2018.pdf (дата звернення: 11.10.2020).

8. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. – Київ: Державна служба статистики, 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/06/zb_vrd_19_ue.pdf (дата звернення: 16.10.2020).
9. Горин В.П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка та менеджмент.* № 24. 2017. С. 48-53.
10. Дворник І.В. Формування доходів сільського населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ: 08.00.07. Київ, 2018. 23 с.
11. Диференціація життєвого рівня населення. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvvg_rik/dvvg_u/duf2010_u.htm (дата звернення: 07.11.2020).
12. Дмитриева Е.А. Финансы домохозяйств: Учебное пособие Магадан. Ин-т экономики. Магадан: Кордис, 2007. 61 с.
13. Дмитрик О.В. Роль і місце особистого селянського господарства у формуванні доходів сільських домогосподарств. *Економічна наука.* 2019. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2019/15.pdf (дата звернення: 09.10.2020).
14. Доходи і витрати домогосподарств Литовської Республіки у 2019 р. Офіційний веб-сайт Литовського департаменту статистики. URL: <https://www.stat.gov.lt/> (дата звернення: 08.11.2020).
15. Доходи і витрати домогосподарств Республіки Білорусь у 2019 р. Офіційний веб-сайт Національного статистичного комітету Республіки Білорусь. URL : <http://www.belstat.gov.by> (дата звернення: 07.11.2020).
16. Доходи і витрати домогосподарств Республіки Болгарія у 2019 р. Офіційний веб-сайт Національного статистичний інституту Республіки Болгарія. URL : <http://www.nsi.bg/index.php> (дата звернення: 10.11.2020).

17. Доходи і витрати домогосподарств Республіки Казахстан у 2019 р. Офіційний веб-сайт Комітету статистики Республіки Казахстан. URL: <http://stat.gov.kz/faces/home> (дата звернення: 07.11.2020).
18. Доходи і витрати домогосподарств Румунії у 2019 р. Офіційний вебсайт Національного інституту статистики Румунії. URL: <http://www.insse.ro/cms/en> (дата звернення: 07.11.2020).
19. Доходи і витрати домогосподарств Туреччини у 2019 р. Офіційний веб-сайт Статистичного інституту Туреччини. URL: <https://biruni.tuik.gov.tr>
20. Доходи і витрати домогосподарств Федеративної Республіки Німеччини у 2019 р. Офіційний веб-сайт Федеративного статистичного управління ФРН. URL: <https://www.destatis.de> (дата звернення: 10.11.2020).
21. Доходи і витрати домогосподарств Хорватії у 2019 р. Офіційний веб-сайт Центрального статистичного управління Хорватії. URL : <https://www.dzs.hr> (дата звернення: 07.11.2020).
22. Доходи і витрати домогосподарств Чеської Республіки у 2019 р. Офіційний веб-сайт Статистичного управління Чеської Республіки. URL : <https://www.czso.cz/csu/czso/home> (дата звернення: 08.11.2020).
23. Доходи і витрати домогосподарств Швейцарії у 2019 р. Офіційний веб-сайт Федерального статистичного управління Швейцарії. URL: <https://www.bfs.admin.ch>. (дата звернення: 10.11.2020).
24. Дутчак А.В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис.канд. екон. наук: 08.00.01. Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2015. 250 с.
25. Економічний енциклопедичний словник. За ред. С.В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.
26. Єсінова Н.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посібник. Київ: Кондор, 2004. 432 с.
27. Зятковський. І. Інституційні сектори економіки: Методичний матеріал для вивчення дисциплін «Фінанси підприємств» і «Фінансова діяльність суб'єктів господарювання». Тернопіль: ТДЕУ, 2006. 34 с.

28. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон: 08.00.08. Тернопіль: ТНЕУ, 2011. 162 с.
29. Кізима Т.О., Письменний В.В., Коваль С.Л., Карпишин Н.І. Методика викладання фінансової грамотності: навч. посіб. за ред. д.е.н., професора Кізими Т.О. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 200 с.
30. Кізима, Т. О. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 171-176.
31. Кізима, Т.О. Соціальні трансферти як джерело доходів домашніх господарств: проблемно-теоретичні аспекти. *Економіка та держава*. 2009. № 4. С. 46-49.
32. Ковальчук В.М. Політична економія: курс лекцій. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 126 с.
33. Круп'як І.Й. Проблеми фінансового забезпечення сталого розвитку економіки держави. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 року). Тернопіль: ТНЕУ, С. 111-113.
34. Круп'як І. Особливості фінансування сталого розвитку економіки держави. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 11. URL: <http://global-national.in.ua> (дата звернення: 20.11.2020)
35. Круп'як І. Фінансове забезпечення розвитку економіки держави. Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія / за ред. д-ра економ. наук, проф. О.П. Кириленко, доц. О.І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017, 410 с.
36. Круп'як І.Й., Семенюк М.Д. Особливості формування доходів домогосподарств в Україні. Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди студентської молоді: збірник

матеріалів Сьомої Всеукраїнської студентської Інтернет-конференції кафедри фінансів ім. С.І. Юрія. Тернопіль. 2020. С. 130-133.

37. Навроцький С.А. Система фінансового регулювання доходів домогосподарств у сучасних умовах. *Фінансовий простір*. № 3. 2013. С. 48-52.
38. Огаян Г. А. Політична економія: навчальний посібник. МАУП, 2003. 520 с.
39. Онищук, В. Доходи домогосподарств від трудової міграції як важливий об'єкт досліджень сучасної фінансової науки. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 24-25 берез. 2016 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 146-147.
40. Основні результати роботи пенсійного фонду України у 2019 році URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-2019-rfu.pdf (дата звернення: 07.11.2020).
41. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdv dg_rik/dvdg_u/str_res2010_u.htm (дата звернення: 15.10.2020).
42. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: minfin.com.ua (дата звернення: 11.10.2020).
43. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <http://bank.gov.ua> (дата звернення: 27.11.2020).
44. Панчишин С. Доходи та заощадження в перехідній економіці України. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 133 с.
45. Пітюлич М.В. Теоретичні основи розвитку самостійної зайнятості населення. *Регіональна економіка*. 2018. №3. 89–95 с.
46. Про Всеукраїнський перепис населення: Закон України від 16.10.2012 р. № 5463-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14> (дата звернення: 05.09.2020).
47. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп

- населення: постанова Каб. Міністрів України від 15.10.2016, №780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> (дата звернення: 18.11.2020).
48. Прожитковий мінімум в Україні може зрости вдвічі: як вважають зараз і що хочуть поміняти: Журнал «Сьогодні». URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/prozhitochnyuminimum-dolzhen-vyrasti-vdvoe-1094072.html>. (дата звернення: 19.11.2020).
49. Птащенко Л.О. Підвищення рівня фінансової грамотності населення: міжнародний досвід. Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка. *Економіка і регіон*. № 1. 2017. 8-13 с.
50. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2019 рік. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5e7/b2b/61d/5e7b2b61dcf08200345915.pdf> (дата звернення: 10.10.2020).
51. Семенченко А.М. Регулювання доходів населення в контексті соціальної стратифікації суспільства: дис. на здобуття наук. ступеня к-д екон. наук: 08.00.07. Харків: ХНЕУ, 2017. 312 с.
52. Семенюк М.Д. Напрями вдосконалення системи формування доходів домогосподарств в Україні. Шості Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія: збірник наук. праць / За ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. (м. Тернопіль, 18 листопада 2020 р.). Тернопіль: Вектор, 2020.
53. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html (дата звернення: 07.11.2020).
54. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010-2019 роках. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpED_u.html (дата звернення: 10.10.2020).

55. Середня заробітна плата в Україні та інших країнах світу. Аналітичний портал «Слово і діло». 19.05.2020 р. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2020/05/29/infografika/obshhestvo/srednyaya-zarplata-ukraine-i-drugix-stranax-mira> (дата звернення: 10.10.2020).
56. Сидорчук А.А. Структура і динаміка доходів домогосподарств в Україні. Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства : погляди науковців і практиків : зб. тез доп. Третьої Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Тернопіль, 10 квіт. 2017 р.) / уклад. В.В. Письменний ; відп. за вип. О.П. Кириленко. Тернопіль : Вектор, 2017. С. 215-218. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/19221/1/215-218.pdf> (дата звернення: 20.09.2020).
57. Смовженко Т.С. Фінансова грамотність: навчальний посібник. Київ, 2013. 24 с.
58. Станкевич Ю.Ю. Формування основних джерел отримання доходів сучасного домогосподарства. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6528/1/36.pdf> (дата звернення: 08.11.2020).
59. Статистичний збірник : Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2019 р.) Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. 10 с.
60. Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2019 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/rp/pres-reliz/dop2019.htm> (дата звернення: 15.10.2020).
61. У Тернополі підприємці вже не можуть знайти робітників на зарплату у 5 тис. грн.. «News24». – 23.01.2018. URL: <https://news24.if.ua/2017/01/23/ce-tupik-u-ternopoli-pidpriyemci-vzhe-ne-mozhutznajti-robitnikiv-na-zarplatu-u-4-tis-grn/> (дата звернення: 01.11.2020).
62. Филюк Г.М. Високий рівень монополізації української економіки – бар'єр на шляху підвищення рівня її конкурентоспроможності. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Економічні

- науки. 2018. №10. 102–109 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_ (дата звернення: 01.11.2020).
63. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов. 2-е изд. Под ред. проф. Г.Б. Поляка. Москва: Юнити-дана, 2001. 39 с.
64. Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: звіт про дослідження, додатковий проект ip-fss в Україні, проект регіонального економічного розвитку. Листопад 2017 року. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/documentid=83136332> (дата звернення: 14.10.2020).
65. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435- IV URL: <http://zakon.rada.gov.ua./cgibin/laws/main.cgi?nreg=435-15> (дата звернення: 19.10.2020).
66. Юрій С.І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до формування сутності. *Фінанси України*. 2008. №8. 3-10 с.
67. Юрчик Г.М., Самолюк Н.М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. 133-144 с.